

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
HUDEBNÍ A TANEČNÍ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha, 2023

Michaela Beránková

**Akademie múzických umění v Praze
Hudební a taneční fakulta**

Hudební umění
Varhany

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Příklady užití varhan v nonartificiální hudbě

Michaela Beránková

Vedoucí práce: Mgr. Pavel Černý

Přidělovaný akademický titul: MgA.

Praha, duben 2023

**The Academy of Performing Arts in Prague
Music and Dance Faculty**

Art of Music

Organ

MASTER'S THESIS

Examples of organ usage in nonclassical music

Michaela Beránková

Thesis supervisor: Mgr. Pavel Černý

Academic title: MgA.

Prague, April 2023

P r o h l á š e n í

Prohlašuji, že jsem magisterskou práci s názvem

Příklady užití varhan v nonartificiální hudbě

vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím pouze uvedené literatury a pramenů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna v souladu se zákonem a vnitřními předpisy AMU.

Praha, dne

.....

Michaela Beránková, podpis

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá využitím varhan mimo klasickou a duchovní hudbu. V práci je definován pojem „nonartificiální“, dále nastíněna stručná historie vývoje funkce varhan. Hlavní část tvoří samotné příklady tvorby, které jsou utříděné dle žánrové stylovosti. Nechybí odkazy na stránky, kde je veškerá uvedená hudba k poslechu. V poslední kapitole se práce věnuje inovativním technologiím, které byly aplikovány při stavbě varhan v nedávných letech.

Abstract

This diploma thesis is concerned with the use of the organ outside of classical and spiritual music. The term "nonclassical" is defined in the thesis, and a brief history of the organ function development is also outlined. The main part consists of the actual examples of music compositions, which are classified according to genre style. There are links to subpages where you can listen to all the listed music. In the last chapter, the work is devoted to innovative technologies that have been applied in the construction of organs in recent years.

Obsah

Úvod	1
1 Definice výrazu ‘nonartificiální’	3
2 Stručný historický vývoj funkce varhan	5
3 Užití varhan dle žánrů	7
3.1 Rock	7
3.1.1 Art rock	7
3.1.2 Alternativní rock	11
3.1.3 Metal	13
3.2 Dronová hudba	15
3.3 Elektronická hudba	22
3.4 Filmová hudba	29
3.5 Využití varhan v živém provedení skladeb	31
4 Nové technologie a budoucnost stavby varhan	34
Závěr	39
Seznam použitých zdrojů	40

Úvod

Varhany jsou největší a mechanicky nejsložitější hudební nástroj. Jejich zvuk je spojený především s duchovním prostředím, obřady, sakrálními stavbami – to je asi první asociace, která se vybaví každému v souvislosti s tímto nástrojem. Vedle toho jde samozřejmě o koncertní nástroj, pro který bylo napsáno velké množství literatury různých stylů a nástrojového obsazení a který je v současné době nedílnou součástí každého významného koncertního sálu. Díla pro varhany jsou zařazována do dramaturgií významných festivalů a koncertních řad. Ale objevují se i v jiné tvorbě, mimo tato zažitá prostředí? Tuto otázku jsem si kladla před mnoha lety už při svých varhanních začátcích. A jelikož do dnešního dne nevím o žádné literatuře či pouhém strohém výčtu, které by nabízely alespoň základní přehled užití varhan mimo duchovní a klasickou hudbu, rozhodla jsem se toto téma zvolit pro svoji diplomovou práci a pokusit se ho prozkoumat hlouběji.

Na začátku práce se budu věnovat definici toho, co přesně je nonartificiální hudba – kde a jak vznikl tento pojem, který se objevuje v názvu práce, a co přesně se za ním skrývá. Následovat bude stručný přehled dějin varhan v kontextu jejich funkce od vzniku tohoto nástroje až po současnost.

Další kapitoly budou obsahovat to nejpodstatnější z celé práce – uvedou jednotlivé příklady tvorby. K jejich uspořádání jsem zvolila možnost rozdělení dle žánrů a podžánrů. V každé kapitole se snažím nastínit kontext jak samotného žánru, tak i tvorby umělce a důvodu, proč si varhany zvolil, případně jak s nimi na nahrávce pracuje nebo jaký konkrétní nástroj byl vybrán pro natáčení.

V poslední části se věnuji inovativním varhanám postaveným v posledních letech, které posouvají možnosti současné tvorby. Zmiňuji jak nástroje renomovaných varhanářů, tak i poněkud netradičně pojatá díla. Snažím se zde nastínit, jakými funkcemi disponují a jak tyto funkce mohou tvůrcům rozšířit možnosti vyjádření.

Cílem práce je přinést prvotní přehled o využití varhan v nonartificiální hudbě. Snažím se v práci uvádět co nejvíce možných příkladů, které jsem získala jak vlastním sledováním hudební scény, tak i z hudebních médií a od respektovaných hudebních novinářů či promotérů. Je ale samozřejmé, že nejde o všechny existující příklady, takový počín by byl nad rámec diplomové práce.

Dále bych ráda uvedla, že cílem práce není žádné estetické či jiné hodnocení uvedených příkladů, záměrem není ani jejich srovnávání s uměleckou hudbou. Jde pouze o strohý a nezaujatý výčet.

1 Definice výrazu 'nonartificiální'

Práce nese název Příklady užití varhan v nonartificiální hudbě. Termín nonartificiální jsem zvolila proto, že dobře označuje širší okruh hudebních stylů mimo hudbu klasickou, a ne pouze moderní populární hudbu (samotné vymezení moderní populární hudby je poměrně komplikované a má mnoho perspektiv). Jak přesně ho definujeme? S terminologií *artificiální x nonartificiální* přišel ve 2. polovině 20. století český hudební vědec Ivan Poledňák, měla nahradit méně odborné označení *vážná hudba x populární hudba*. Prameny uvádí mnohé charakteristiky, zjednodušeně ale lze říci, že hudba artificiální = hudba umělecká, klasická a hudba nonartificiální = veškeré stylové žánry mimo hudbu klasickou.

Hlavní rozdíl tohoto nahlížení je ten, že pod pojem nonartificiální nespadá pouze moderní populární hudba vyvíjející se především v 2. polovině 20. století. Podle Poledňáka spadá pod nonartificiální hudbu i lidový folklor (dnes označovaný i jako world music) a lidová píseň. Dále sem patří tradiční populární hudba. Ta vzniká v 19. století a její tvůrci čerpají inspiraci z klasické hudby, kterou se snaží zpřístupnit širšímu publiku – spadá sem například salonní hudba, dechové orchestry nebo opereta. A do třetice samozřejmě již zmiňovaná moderní populární hudba. Ta má kořeny v druhé polovině 19. století, kdy vzniká vlivem afroamerické folkové hudby blues – styl, který se stal základem pro zrod dnes již velmi široké a rozličné palety hudebních žánrů v čele s rockovou a popovou hudbou, které se neustále vyvíjí a nově vznikající přibývají.¹

Kromě žánrového rozdělení lze najít stručné charakteristiky:

Artificiální hudba

- Vznikla ze slova ars = umění
- Snaha autora vytvořit hlubokou uměleckou hodnotu, v čase nepomíjívá
- Složitá stavba
- Pro plné pochopení je nutné hudební vzdělání

Nonartificiální hudba

- Populární, užitková, zábavní
- Primární je plnění funkce, ne uměleckost
- Důležitá je role skladatele a interpreta, často se jedná o jednu osobu
- Nezřídka podléhá komerčním účelům

¹ POLEDŇÁK, WASSERBERGER, MATZNER, *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby: část věcná*, Supraphon, ČSR, 1983, ISBN 02-003-83

V současné době se ale hranice mezi artificiální a nonartificiální hudbou stávají poměrně nejasné, například v elektroakustické hudbě. V budoucnu bude toto rozdělení a tvorbu samotnou ovlivňovat i stále pokračující rozvoj technologických možností (především softwarových). Mnozí formálně nevzdělaní tvůrci mají umělecké ambice a snaží se v okruhu komunit objevovat nové možnosti a cesty hudebních vyjádření.

2 Stručný historický vývoj funkce varhan

Pro účely této práce je důležité nejprve nastínit, proč vlastně varhany vznikly, jakou funkci po staletí plnily a co ovlivňovalo jejich vývoj i literaturu, která byla pro tento nástroj zkomponována.

První zmínky o vzniku varhan sahají do 3. století před naším letopočtem. Jednalo se o tzv. vodní varhany (proud vzduchu byl místo dnešního měchu vytvořen tlakem vody) a sloužily především pro zábavu a kulturní zpestření bohatší vrstvy obyvatel ve starověkém Římě. Byl to ale nástroj velmi nákladný, a tak vedle vodních varhan už existovaly i první mechanické varhany s mohutnějším a výraznějším zvukem, které se využívaly v círcích a arénách pro vstupní fanfáry představitelům státní moci. Původně tedy varhany sloužily hlavně světským účelům.

Kdy se začal nástroj využívat k církevním obřadům, není zcela jasné. Podle některých pramenů doprovázely varhany bohoslužby v Paříži již v 6. století. Podle jiných postavil první varhany v kostele kněz Jiří roku 827. Každopádně koncem 9. století již byl nástroj rozšířen v chrámech po celé Evropě. Cílem bylo učinit obřady slavnostnější a hudbou je ozdobit (především během důležitých svátků), k čemuž se varhany ideálně hodily. Církev v té době však nástroj přijímala s rezervami – jeho rozšíření nepodporovala a spíše bránila častému používání.²

Koncem 11. století se objevují písemné zmínky o prvním výskytu varhan v Čechách a na Moravě – v této době se postupně rozšiřují po celé Evropě. Zatím stále plní funkci světskou (jsou umístovány na královských a knížecích dvorech), ale ta je už povolna upozaděna. Přebývá využití při obřadech, bohoslužbách, nácvicích a vyučování zpěvů – varhanní umění bylo postupně usměrněno k církevním obřadům a umělecká tvorba vznikala v chrámech. Hojně se hrálo na pozitivy a portativy (později i regály) kvůli jejich praktické možnosti přemístění. Kromě vnitřních prostor zněly tyto nástroje také při událostech pod širým nebem (slavnosti, při příjezdu krále do obce) nebo si je s sebou vozila středověká vojska k doprovodu polní mše.³

V renesanci se tvorba pro varhany osamostatňuje od vokální složky a stává se virtuóznější. V dalších letech se také významně vyvíjí stavba nástrojů, která se opírá o stále hlubší poznatky, např. v oboru akustiky.

Období baroka je spjato s rozmachem katolické církve. Velká část varhanní literatury z tohoto období je věnována nebo vznikla za účelem doprovodu církevních obřadů – i díla čistě

² ŠLECHTA, Milan, *Dějiny varhan a varhanní hudby v Evropě*, Státní pedagogické nakladatelství, 1985

³ HAWLÍK, Vladimír, *Cyklus článků o historii varhan, měsíčník Duchovní pastýř*, Ústřední církevní nakladatelství, ISSN 0323-2573

uměleckého charakteru (např. J. S. Bach komponoval své toccaty, preludia, fugy a další formy za účelem uměleckého ozdobení mší). Varhany se ale objevují i v umělecké tvorbě s církví nesouvisející – především v doprovodu orchestru nebo jako doplněk při operách (varhanní koncerty G. F. Händela). Jejich využití bylo upozaděno v částech Evropy, která nebyla v té době katolická – především v Anglii.

Klasicismus v reakci na epochu baroka klade důraz na racionalitu a upozaduje vliv náboženství a mysticismu. Varhany jako nástroj úzce spjatý s náboženstvím proto nebyly v tomto období příliš uplatňované. Ale snad ještě silnějším vlivem byla změna kompozičního stylu od polyfonie k homofonii, vznik nových hudebních forem a zvukový ideál klasického orchestru – všechny tyto elementy se se zvukovými možnostmi varhan příliš neslučovaly. Stagnaci ve vývoji a využití varhan dokazuje absence klasicistní varhanní literatury (ne však úplná).

V romantismu zaznamenaly varhany opět zvýšený zájem. Do jejich stavby i kompozičního stylu se promítl již zmíněný ideál orchestru, což nabídlo novou paletu možností. V této době už také varhany přestávají být pouze liturgickým nástrojem, a kromě obřadů bylo možné je zaslechnout i na běžném koncertě. Stejně tak skladatelé se soustředí výhradně na umělecké účely tvorby, nekomponují své skladby s tím, že poté budou znít během obřadu, slavnosti či jako zkrášlení nějaké jiné události. Tento model v podstatě převládá do dnešní doby.

Dnes varhany stále slouží primárně k církevním obřadům. Vedle toho jsou ale přijímané jako kterýkoliv jiný nástroj, takže se hojně pořádají koncerty či varhanní festivaly, které jsou zaměřeny čistě na uměleckou stránku. Kromě kostelů najdeme varhany v mnohých koncertních sálech, kde jsou též součástí dramaturgie symfonických orchestrů.

3 Užití varhan dle žánrů

Výčet příkladů užití varhan v nonartificiální hudbě jsem se rozhodla rozdělit do kategorií podle hudebních žánrů, protože tak lze snadněji popsat jejich společnou charakteristiku – a to i přesto, že se některé příklady žánrově překrývají.

3.1 Rock

Rocková hudba se v tvorbě posledních desetiletí objevuje v tolika různých formách, že není snadné ji přesně definovat. Jedním z charakteristických znaků je nástrojové obsazení, které využívá elektricky amplifikované verze klasických nástrojů – nejčastěji jde o kytaru a baskytaru, dále zpěv a bicí soupravu. Časté jsou také klávesové nástroje, méně už pak dechové (např. saxofon). Pro rock je obecně charakteristická rytmická údernost, jednoduchá forma a 4/4 takt – tyto hudební prvky čerpá z bluesové hudby.⁴

V 50. letech 20. století vznikl spojením blues (rhythm & blues) a country nový žánr rock and roll, původce rockové hudby. Ten se následně od 60. let vyvíjel mnoha různými směry (velice zjednodušeně – 60. léta: Mersey sound, folk rock, psychedelic rock; 70. léta: jazz rock, hard rock, glam rock a další; 80. léta: punk, reggae, metal, elektronický rock; 90. léta: britpop, grunge, indie rock) a následně se spojoval a ovlivňoval s jinými žánry (funk, rap a další). Jak jsem uváděla, některé z podžánrů rocku kladou ve své tvorbě velký důraz na klávesové nástroje. Je tedy přirozené, že se v určitých obdobích snažili rozšířit svoji paletu zvuků i o píšťalové varhany.

3.1.1 Art rock

Přesně definovat tvorbu, která se skrývá pod pojmem art rock, není snadné. Renomovaný český hudební novinář Josef Vlček už v roce 1988 uvedl ve své publikaci *Rockové směry a styly*: „Aby měl systém termínů a pojmenování v rockové hudbě určitý smysl, musí být jednotný. A tím jsme u velkého kamene úrazu. Terminologie vzniká tak spontánně jako hudba. Novináři s ní zacházejí (hlavně v období kvasu nějakého stylu) velmi liberálně. Co všechno se dá naházet do sběrného pytle jako je nová vlna nebo art rock! Často se význam pojmenování rozšiřuje – místo jednoho úzkého stylu pojmenovává celý konglomerát různých příbuzných hudebních proudů. [...] Až teprve tehdy, když styl zanikne, můžeme se pokusit vytvořit přesnou

⁴ OPEKAR, Aleš, 2011, *Teorie a dějiny rockové hudby*, [online]. [cit. 11.2.2023]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2011/VH_702a/um/Teorie_a_dejiny_rockove_hudby.pdf

*definici. Problém je však v tom, že vlastně nic nezaniká – jen ustupuje do pozadí zájmu tisku a tím i posluchačské veřejnosti.*⁵

Termín art rock se objevil v 70. letech minulého století a měl označovat hudbu, která nespádala do kategorie tzv. klasického rocku. Přívlastek art, tedy umělecký, vyjadřuje, že tvůrci nemají ambice skládat pouze hudbu pro pobavení posluchačů, ale že jde o složitější umělecké kompozice nezřídka čerpající inspiraci v klasické hudbě nebo jazzu (například projekt Emerson, Lake & Palmer dokonce vytvářel aranže klasických děl – Allegro Barbaro Bély Bartoka, Obrázky z výstavy Modesta Petroviče Musorgského a jiné). Odpovídá tomu i virtuozita a obtížnost této tvorby, ve které mají skladby často složitou a rozsáhlou formu, komplikované rytmické pasáže a bohatou instrumentaci (v porovnání s jinými podžánry rocku). Mnozí tvůrci tohoto žánru byli hudebně vzdělaní.

Vnitřní rozdělení art rocku označující podmnožiny umělců (podžánry), kteří tvořili pod rozdílnými uměleckými vlivy, je velmi komplikované. Podrobněji ho s uvedením mnoha historických příkladů můžete nalézt v kapitole *Vývoj pojmu art rock* diplomové práce *Art rock: stylově žánrový typ a jeho české varianty*. Obecně lze ale jako zástupce art rocku jmenovat například skupiny Yes (potažmo klávesista Rick Wakeman ve své sólové tvorbě); King Crimson; Emerson, Lake and Palmer; Genesis; Rush; Tangerine Dream a další. Z českých a slovenských potom Marián Varga, Blue Effect, Synkopy, Progres 2 a další.

Jak už bylo řečeno, art rock se výrazně inspiroval uměleckou hudbou a mnozí z muzikantů měli klasické hudební vzdělání. Proto není překvapivé, že hráči na klávesové nástroje využívali kromě syntezátorů a klavíru právě pišťalové varhany nebo třeba cembalo. Užití varhan je zde čistě účelové – jsou jedním z široké palety zvuků a tvůrci s nimi zachází stejně jako s ostatními klávesovými nástroji. Nekomponují se sólové skladby ani skladby vokálně-varhanní. Tvorba nevychází z historické varhanní hudby, ale je podřízena hudební řeči daného umělce/skupiny. Z příkladů níže lze vidět, že varhany se v art rockové tvorbě využívaly především v 70. letech 20. století.

Příklady konkrétních využití varhan v tvorbě:

Yes (1968-1981, 1983-současnost, Velká Británie)

Skupina Yes je jedním z nejvýraznějších představitelů art rocku a ve své tvorbě využívala varhany poměrně často. Jak jsem uváděla výše, zvuk varhan byl jen další zvukovou možností v paletě klávesových nástrojů – nezachází se s nimi nijak odlišným způsobem. Ve skladbách mají spíše podpořit text nebo podtrhnout atmosféru. V živém provedení by samozřejmě bylo

⁵ BLÜML, Jan, *Art rock: stylově žánrový typ a jeho české varianty*, diplomová práce, Univerzita Palackého, Olomouc, 2009

využití klasických píšťalových varhan komplikované, a proto při koncertech využívali zvuk syntetických varhan v podobě kláves.

Close to the Edge (album Close to the Edge, 1972)

Téměř 19 minut dlouhý opus inspirovaný knihou Siddhártha od Hermanna Hesse⁶ pojednává o duchovní cestě a skládá se ze 4 částí: The Solid Time of Change, Total Mass Retain, I Get Up I Get Down, Seasons of Man a formálně připomíná klasické kompozice. Nebudu zde ale rozebírat skladbu samotnou, zmíním pouze využití varhan.

Na nahrávce lze slyšet píšťalové varhany z londýnského kostela St Giles-without-Cripplegate. K objasnění jejich "symboliky" si dovoluji citovat publikaci The Show That Never Ends: The Rise and Fall of Prog Rock⁷:

V čase 12:09 Wakeman přešel na kostelní varhany – zvuk, který se rozlehl po kterékoliv místnosti, kde nahrávka zněla. Na dobrou minutu byl zvuk Yes nahrazený hudbou, kterou Britové mohli slyšet možná v kostele. Najednou v čase 13:56 prořízne zvuk Wakemanův Moog. „Zničíme zvuk varhan skrze Moog,“ vysvětluje Anderson. „A potom přejdeme k dalšímu varhannímu sólu, naznačujíc skutečnost, že se můžeme k církvi otočit zády a najít svůj vlastní chrám v sobě.“⁸

Toto vysvětlení se může jevit poněkud kontroverzně, navazuje ale na inspiraci již zmíněnou knihou.

Skladba k poslechu: https://www.youtube.com/watch?v=gka_km9gb5c

Varhany samotné kostela St Giles-without-Cripplegate byly postavené v roce 1733 varhanáři Abrahamem Jordanem a Richardem Bridgem, později upraveny a zvětšeny firmou Gray & Davison (1844), Henry Willisem (1863), Henry Jonesem (1902) a firmou Mander Organs (1947, 1970, 1992). Dispozice je k nahlédnutí zde: https://mander-organs.com/wp-content/uploads/2017/02/stgiles_crip_spec.pdf

Awaken (album Going for the One, 1977)

Další skladbou, kde Yes využívají píšťalové varhany ve velké míře, je Awaken. Klávesista Rick Wakeman komentoval zvuk varhany na nahrávce takto: *“Slyšel jsem nahrávku kostelních varhan – už si nevzpomínám, jaká to přesně byla, ale tu nahrávku to velice oživilo/probudilo. Ke konci (skladby) jsme potřebovali něco velkého. Akusticky to změní texturu všeho (celého*

⁶ MACAN, Edward, *Rocking the classics*, Oxford University Press, USA, 1997, ISBN 0-19-509888-9, str. 96

⁷ WEIGEL, David, *The Show That Never Ends: The Rise and Fall of Prog Rock*, W. W. Norton & Company, USA, 2017, ISBN 0393242269

⁸ Originální citace: *At 12:09, Wakeman switched to church organ, a sound that blasted around whatever room the record was being played in. Anderson returned, then Wakeman took over again. For the better part of a minute, the Yes sound was replaced by the music a British listener might have heard in church. Suddenly, at 13:56, Wakeman's Moog sliced right through the sound. "We destroy the church organ through the Moog," Anderson explained. "This leads to another organ solo rejoicing in the fact that you can turn your back on churches and find it within yourself to be your own church."*

zvuku)^{9 10} Tentokrát na nahrávce zní varhany ze St. Martin's Church ve švýcarském Vevey.¹¹ Nástroj byl postavený v roce 1888 firmou Roosevelt Organ Co., následně několikrát přestavěný Robertem Hope-Jonesem, Ernestem Martinem Skinnerem a finální podobu mu dala firma Aeolian-Skinner Organ Co. v roce 1975. Dispozice je k nahladu zde: <https://www.stmartinec.org/the-organ-at-st-martins/>

Co se textu týče, skladba opět rozebírá duchovní (tedy kapelou vnímaná jako duchovní) témata.

Skladba k poslechu: <https://www.youtube.com/watch?v=G42-qaPxZK0>

V tvorbě Yes se varhany objevují ještě ve skladbách:

The Ancient (1973) https://www.youtube.com/watch?v=HDbfT3YI_L4

Parallels (1977) <https://www.youtube.com/watch?v=sF7ZSfyL0hU>

Princip použití zvuku píšťalových varhan se v tvorbě jiných hudebních projektů příliš neliší. Zde jsou uvedené příklady, kde jinde je lze v žánru art rocku slyšet:

Alice Cooper (*1948, USA)

– My God (1977) <https://www.youtube.com/watch?v=YveGTadmOU>

Emerson, Lake & Palmer (1970–1979, 1991–1998, 2010, Velká Británie)

– The Three Fates (1970) – instrumentální kompozice, celá část s názvem Clotho byla nahrána na varhany v Royal Festival Hall, Londýn (Harrison & Harrison, 1954)

<https://www.youtube.com/watch?v=5-C88mPG82A>

– The Only Way (Hymn) (1971) – skladba se inspirovala díly J. S. Bacha (Toccatu F dur, BWV 540 a Preludium d moll, BWV 851), varhany ze St. Marks Church, Finchley-Londýn (Walker, 1957)

<https://www.youtube.com/watch?v=4ERhQB0doG4>

– Promenade z alba Pictures at an Exhibition (1971) – album bylo natočené živě v City Hall, Newcastle za účasti diváků (varhany Harrison & Harrison, 1928)

<https://www.youtube.com/watch?v=l8mrn4wF8PQ>

Gentle Giant (1970–1980, Velká Británie)

– Way of Life (1973) <https://www.youtube.com/watch?v=UlcZQX5oDiY>

– Experience (1973) <https://www.youtube.com/watch?v=tvvQVXVXnvE>

⁹ Originální citace: "I heard a record with a church organ. I can't remember what the album was, but I remember that it really woke things up. Going into the end, we needed something really big. Sonically, it changes all the textures."

¹⁰ BOSSO, Joe, 2012, *Jon Anderson talks Yes' Close To The Edge track-by-track* [online]. [cit. 15.1.2023] Dostupné z: <https://www.yesworld.com/2012/12/jon-anderson-talks-yes-close-to-the-edge-track-by-track/>

¹¹ Profil alba Going for the One [online]. [cit. 14.1.2023] Dostupné z: <https://www.discogs.com/release/3770093-Yes-Going-For-The-One>

Popol Vuh (1969–2001, Německo)

– Vuh (1971) <https://www.youtube.com/watch?v=kbQ1v-nCFjA>

Rick Wakeman (*1949, Velká Británie)

– Jane Seymour (1973) <https://www.youtube.com/watch?v=vPEfBqIn2QQ>

– Judas Iscariot (1977) <https://www.youtube.com/watch?v=cN1RT3Jkr48>

Styx (1972–1984, 1990–1991, 1995–současnost, USA)

– Little Fugue In “G”, Father O.S.A. (1973) – varhany ze St. James Cathedral, Chicago (Ernest M. Skinner, 1929)

<https://www.youtube.com/watch?v=o9YF64svUFw>

– I'm O.K. (1978) – varhany ze St. James Cathedral, Chicago

https://www.youtube.com/watch?v=V7_rzVLDRYs

The Flower Kings (1994–současnost, Švédsko)

– Church of Your Heart (1997)

<https://www.youtube.com/watch?v=WpD9Ela0Dwk>

– Pipes of Peace (1997) <https://www.youtube.com/watch?v=jOtfLRuFmZI>

Trace (1974–1978, Nizozemí)

– King-Bird (1975) <https://www.youtube.com/watch?v=8vPd5OwJ80k>

3.1.2 Alternativní rock

Tento podžánr vznikl z nezávislé hudební scény v 80. letech 20. století, větší pozornosti se mu pak dostalo v 90. letech. Výraz “alternativní” má poukazovat na to, že jde o alternativu k mainstreamové rockové hudbě. Nezřídka se ale stává, že originální tvorba alternativního umělce se časem dostane do mainstreamové sféry. Alternativní rock je důležitý především z hlediska dalšího žánrového větvení – je souborným označením pro výrazné specifické žánry jako grunge, shoegaze, math rock a další.¹²

Arcade Fire (2003 – současnost, Kanada)

Hudební skupina založená roku 2003 patří mezi nejznámější současné hudební počiny pocházející z Kanady. K roku 2023 vydali celkem šest alb, první tři byly kritikou přijaté velmi dobře. Pro hudební styl Arcade Fire je typické bohaté nástrojové obsazení – kromě klasického

¹² Britannica, 2023, *Alternative rock* [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné z: <https://www.britannica.com/art/alternative-rock>

zpěv-kytary-bicí nástroje můžeme v jejich tvorbě slyšet i klávesové a smyčcové nástroje, melodické bicí, harfu, akordeon, mandolínu, lesní roh nebo sborový zpěv, v neposlední řadě i varhany:

– album *Neon Bible* (2007), skladby:

Intervention <https://www.youtube.com/watch?v=wzf8A4Qd6iQ>

My Body Is a Cage https://www.youtube.com/watch?v=6F_Hx3oLfvU

Album *Neon Bible* bylo natočené v kostele, který skupina koupila a předělala na nahrávací studio ve městě Farnham, Quebec – Kanada¹³. Samotné varhany byly natočené v Montréal¹⁴ (konkrétní nástroj jsem nedohledala).

Varhany na albu zní především pro doplnění bohaté instrumentace, jejich part je poměrně prostý. Mají ale svou symboliku – například text skladby *Intervention* naráží na pokrytectví ve fungování některých církevních institucí nebo chování jejich následovníků.

Anna von Hausswolff (*1986, Švédsko)

Anna von Hausswolff pochází ze Švédska, je dcerou avantgardního skladatele Carl Michael von Hausswolffa. Studovala architekturu a nemá hlubší hudební vzdělání. Přesto byla od mala k hudbě vedena a svoji kariéru odstartovala ve 23 letech vystoupením na švédském festivalu *Way Out West*.¹⁵ O rok později vydala album vlastních písní s doprovodem klavíru. Zlom přišel v roce 2013, kdy natočila album **Ceremony**, na kterém dominuje zvuk varhan, i když jsou podstatou tvorby stále jednoduché písně – žánrově je album považováno za spojení folku s gothic rockem a post-rockem. Varhany na tomto albu byly nahrané v Annedal Church v Gothenburgu, Švédsko. Kromě varhan můžeme slyšet obsazení klasické rockové kapely – elektrickou kytaru a baskytaru, perkuse a bicí, syntezátory. Texty písní pojednávají především o ztrátě a smrti.

Ceremony k poslechu:

<https://annavonhausswolffmusic.bandcamp.com/album/ceremony>

Své další album, **The Miraculous (2015)**, natočila Hausswolff na nové varhany ve Studio Acusticum ve švédské Piteå¹⁶ (podrobněji o nich píšu v kapitole číslo 4). Stylově navazuje na svoji předchozí tvorbu, i když zde už pracuje více s prvky dronové hudby – například ve

¹³ Rolling Stone, 2013, *Arcade Fire's Church Recording Studio Up For Sale* [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné z: <https://www.rollingstone.com/music/music-news/arcade-fires-church-recording-studio-up-for-sale-186141/>

¹⁴ Rolling Stone, 2017, *Arcade Fire's 'Neon Bible': 10 Things You Didn't Know* [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné z: <https://www.rollingstone.com/feature/arcade-fires-neon-bible-10-things-you-didnt-know-111638/>

¹⁵ BIRCHMEIER, Jason, 2021, *Anna von Hausswolff – biography* [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.allmusic.com/artist/anna-von-hausswolff-mn0002472966/biography>

¹⁶ CAMP, Zoe, 2015, *The Miraculous – album review* [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://pitchfork.com/reviews/albums/21135-the-miraculous/>

skladbách The Miraculous, Come Wander With Me nebo Evocation. V první jmenované také využívá technických možností (práce s měchem) varhan Studia Acusticum. Za zhlédnutí stojí záznam živého provedení skladby Evocation v koncertní síni norského Stavanger Konserthus, které nahrála během Orgelkraft Festivalu 2016:

<https://www.youtube.com/watch?v=uoHPfM4Pq6U>

The Miraculous k poslechu:

<https://annavonhausswolffmusic.bandcamp.com/album/the-miraculous>

Dále navazuje albem **Dead Magic (2018)**, které bylo nahrané v Marmorkirken v dánské Kodani (Marcussen & Søn., 1963). K poslechu:

<https://annavonhausswolffmusic.bandcamp.com/album/dead-magic>

Změna přichází na zatím posledním albu All Thoughts Fly. (2020), které je čistě instrumentální – varhanní. Podrobněji se mu věnuji v kapitole 3.2.

Anna von Hausswolff je na nezávislé hudební scéně světově uznávaná a její hudba sklízí velice pozitivní kritiku i v takových hudebních médiích, jako jsou Pitchfork, The Guardian nebo The Quietus. Její první varhanní koncert v ČR roku 2021 v Kostele U Salvátora měl mnoho kladných ohlasů a vyprodáno dlouho dopředu.

3.1.3 Metal

Metal je hudební styl, který vznikl na přelomu 60. a 70. let 20. století. Svůj původ má v rockové hudbě – některé z hudebních projektů, jejichž původní tvorba byla založena na rock'n'rollu, začaly postupně využívat tvrdšího zvuku, kytarových riffů a hlasitého zpěvu. Z technologického hlediska se také objevila tehdy nová možnost kytarových efektů, jako byly různé způsoby deformace zvuku, reverb apod. Hudba byla celkově těžší, temnější, méně synkopická, hlasitá a energická.

Za první metalové album je považovaná stejnojmenná nahrávka skupiny Black Sabbath, která vyšla v roce 1970. Dalšími z průkopníků byli Deep Purple nebo Led Zeppelin. Úplný odklon od bluesových prvků provedla kapela Judas Priest, na které navázali Iron Maiden, Motörhead a další. V 80. letech už se styl vydává několika směry – mezi ty hlavní patří pop/glam metal (např. Mötley Crüe, Kiss), trash metal (např. Metallica, Slayer), death metal (např. Amon Amarth, Napalm Death), od 90. let potom nu metal (např. Limp Bizkit, Deftones). Podžánrů metalu je opravdu velké množství.¹⁷

¹⁷ GILLETT, Chris, 2018, *The origins of metal and how it found its place in the music industry* [online]. [cit. 6.2.2023]. Dostupné z: <https://www.scmp.com/yp/discover/entertainment/music/article/3072431/origins-metal-and-how-it-found-its-place-music>

Varhanní zvuk se s metalem pojí překvapivě dobře. Už v 70. letech projekty hojně využívaly ve své tvorbě Hammondovy varhany¹⁸. Kapely poměrně často využívají syntetický zvuk varhan hraný na klávesy, ale třeba i chorální zpěv – typické je to například pro symfonický metal. Objevují se ale i příklady užití klasických píšťalových nástrojů, které jsou však při živém provedení nahrazené syntetickým zvukem v podobě kláves (z praktických důvodů – cestování během tour, možnosti místa konání).

Varhany můžeme slyšet například v následující tvorbě:

Lychgate (2011-současnost, Velká Británie)

Britská kapela hrající black/doom metal je skvělým příkladem využití varhan v tomto žánru. Akordový základ skladeb hrají právě varhany, nad které pak zní kytarové rify doplněné o typický chraplavý vokál. Nahrávky byly pořízeny na kostelní píšťalové varhany, v jednotlivých skladbách jsou zřetelné registrační změny – práce s rejstříky.

Použití varhan je velice zřetelné na všech dosud vydaných albech:

Lychgate (2013)

An Antidote for the Glass Pill (2015)

<https://lychgate.bandcamp.com/album/an-antidote-for-the-glass-pill-2>

The Contagion in Nine Steps (2018)

<https://lychgate.bandcamp.com/album/the-contagion-in-nine-steps-2>

Also sprach Futura (2020)

<https://lychgate.bandcamp.com/album/also-sprach-futura>

Mirrorthrone (2000-současnost, Švýcarsko)

Carriers of Dust (2006)

<https://open.spotify.com/album/1vSiKp0MPzV7PBil0arpVr?si=Omit2nWYQDmyDwBthHJH0Q> / <https://www.youtube.com/watch?v=Lw0yK4oapg0>

Ontôs On (1997-2003, Kanada)

Sombre Chaotic Entrance in the Chasm of Existential Resignation (2000)

https://www.youtube.com/watch?v=hlhdoMC_6mw

Ontological Reform (2002) <https://www.youtube.com/watch?v=BiNiWSEPfrM>

¹⁸ Hammondovy varhany jsou elektromechanický nástroj, který vyvinul v roce 1935 Laurens Hammond. Původním záměrem bylo nahradit kostelní varhany jejich levnější variantou, později ale našly široké uplatnění v jazzu, soulu, funku nebo gospelu.

Abandon (1998-současnost, Švédsko)

The Dead End (2009) <https://discouraged.bandcamp.com/album/the-dead-end>

Therion (1987-současnost, Švédsko)

skladba The Wondrous World of Punt (2004)

<https://www.youtube.com/watch?v=xi5r7W3UPWM>

Burial In The Woods (2009-současnost, Německo)

Church of Dagon (2019)

Skepticism (1991-současnost, Finsko)

Stormcrowfleet (1995)

A spíše pro pobavení:

Manowar (1980-současnost, USA)

Skladby The Crown and the Ring; Hymn of the Immortal Warriors; King; Valhalla

3.2 Dronová hudba

Dronová hudba je minimalistický hudební žánr, který je postavený na tzv. dronech – tedy stálých a dlouho znějících (až “nekonečných”) zvucích, tónech nebo tónových klastrech. Hlavním rysem je, že nositelem hudební myšlenky je zde samotný zvuk. Struktura skladeb je obvykle postavena na velmi pomalých harmonických změnách, melodie většinou absentuje. Důraz je kladený na charakter a barvu zvuku, frekvenční změny, zřídka také na pomalu se opakující rytmické schéma. Různá je i práce s dynamikou, kdy celek může být položený do *piana*, například když je hraný na akustické nástroje. Nebo naopak využije až bolestivou a ohlušující sílu zvuku, které lze dnes již snadno docílit využitím velkého zvukového aparátu. Hudba působí hypnoticky a navozuje zároveň statický klid i energické napětí. Může mít výrazný vliv na vnímání člověka, především při hlasitém poslechu.

Dronová hudba existovala již po staletí v různých kulturách po celém světě – jako příklad můžeme uvést indickou hudbu hranou na sitár nebo tampuru, zpěv tibetských mnichů, hru na australské didgeridoo nebo skotské dudy. Kořeny moderní drone music vedou do 60. let 20. století, kdy skladatel La Monte Young vytvořil první díla založená na “nekonečných” tónech, fascinován stálými zvuky jako třeba vanutí větru a inspirován indickou tradiční hudbou. Dronová hudba dále žánrově zasahovala do rocku (jedni z prvních byli The Velvet Underground + John Cale – skladba Loop či zástupci německého krautrocku), od 90. let 20. století též do elektronické hudby (Brian Eno, Aphex Twin a další) a metalu (Sunn O))), Jesu,

Om a další). Toto je samozřejmě řečeno dost zjednodušeně, dronová hudba ovlivnila mnoho dalších subžánrů a nespočet tvůrců.¹⁹

Plnohodnotný poslech nahrávek tohoto žánru vyžaduje kvalitní technické vybavení posluchače (sluchátka nebo reproduktory) a soustředěný poslech. Hudba nemá tvořit atmosféru (třeba na rozdíl od ambientu), má nutit posluchače k detailnímu poslechu struktury a vlastností onoho dlouho znějícího jednotvárného zvuku. I právě proto je upozaděna práce s harmonií, melodickými tématy, formami.

Z charakteristiky tohoto stylu je patrné, že využití varhan se zde přímo nabízí. Varhany jako málokterý z nástrojů dokáží vytvořit zmíněný “nekonečný” tón. Velmi dobře lze pracovat i se změnami frekvencí a barvou zvuku.

Projektů dronové varhanní hudby není málo a v posledních letech se objevují stále nové. Níže jsou uvedené konkrétní příklady:

Kali Malone (*1994, USA)

Tato Američanka žijící ve Švédsku (mj. absolventka The Royal College of Music ve Stockholmě, obor Skladba – Elektroakustická hudba) se ve své tvorbě zabývá právě elementy, které jsou pro dronovou hudbu charakteristické – repetitivností, rozsáhlými jednodílnými plochami zvuku, frekvencemi, mikrotonalitou a zvukovými detaily. Právě detailů zvuku dosahuje Malone technikou nahrávání, kdy je mikrofon v těsné blízkosti nahrávaného objektu. Tato technika je běžná například ve studiích, ale určitě ne pro snímání varhan – ty se běžně nahrávají ve větší vzdálenosti stanovené s ohledem na prostor, ve kterém se nachází. Aby bylo detailu zvuku docíleno co nejlépe, absentuje na nahrávkách jakýkoliv dozvuk – vznikaly blízkým snímáním varhan v malé místnosti.²⁰

Tvorba má mít meditativní charakter, kterého se skladatelka snaží docílit velmi omezenou paletou výrazových prostředků a předem stanovenou matematickou strukturou kompozic, jež důsledně dodržuje i během koncertních provedení. Ve své tvorbě nevyužívá pouze varhany, slyšet můžeme i dechové nástroje (saxofon, klarinet, fagot, pozoun) a syntezátory. Varhany jsou ale jedním z hlavních nástrojů.

Diskografie:

Cast of Mind (2018)

<https://kalimalone.bandcamp.com/album/cast-of-mind>

¹⁹ MasterClass, 2021, *Drone Music Guide: A Brief History of Drone in Music* [online]. [cit. 2.2.2023]. Dostupné z: <https://www.masterclass.com/articles/drone-music-guide>

²⁰ Front Porch Productions, 2023, *Kali Malone – profil* [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://frontporchproductions.org/artists/kali-malone>

The Sacrificial Code (2019) - právě toto album je celé nahrané na píšťalové varhany

<https://kalimalone.bandcamp.com/album/the-sacrificial-code>

Living Torch (2022)

<https://kalimalone.bandcamp.com/album/living-torch>

Ellen Arkbro (*1990, Švédsko)

Jako výše zmíněná Kali Malone, i Ellen Arkbro je absolventkou oboru Skladba – Elektroakustická hudba na The Royal College of Music ve Stockholmu, i když původně studovala na konzervatoři jazz. Své vědomosti si rozšiřovala pod vedením mnoha dalších osobností mimo školu, mimo jiné i u La Monte Younga, jednoho z prvních tvůrců dronové hudby.

Její tvorba se soustředí především na práci s různými druhy ladění, hlavně čisté a středotónové. Na rozdíl od tvorby Malone nejsou skladby Arkbro tolik meditativní, spíše nutí posluchače k opravdu detailnímu poslechu struktury zvuku, který je neměnný mnohdy i dlouhé desítky vteřin (album CHORDS), které poskytují čas k důkladnému posлуhačskému prozkoumání.²¹

Ve svých kompozicích využívá kromě píšťalových varhan i kytaru (syntetický zvuk) a dechové nástroje (lesní roh, pozoun, tuba).

Diskografie:

For organ and brass (2017) - 3 skladby pro varhany a dechové nástroje ve středotónovém ladění

<https://ellenarkbro.bandcamp.com/album/for-organ-and-brass>

CHORDS (2019) - pro varhany a kytaru

<https://ellenarkbro.bandcamp.com/album/chords>

Sounds while waiting (2021) - pro dvoje varhany

<https://ellenarkbro.bandcamp.com/album/sounds-while-waiting>

I get along with you very well (2022)

<https://ellenarkbro.bandcamp.com/album/i-get-along-without-you-very-well>

Anna von Hausswolff (*1986, Švédsko)

Zdálo by se, že dronové hudbě se poměrně dobře daří ve Švédsku – odtud totiž pochází i další z tvůrkyň, která k tomuto stylu věnuje, i když pouze okrajově. Anna von Hausswolff je pojmem především ve světě experimentálního rocku, ve kterém se proslavila. Varhany a zpěv jsou jejími hlavními vyjadřovacími prostředky, ať už se jedná o jakýkoliv žánr. Podrobněji se její

²¹ HELLER, Robert, 2019, *Rozhovor The In-Tune-Sound From Way Out: Ellen Arkbro Interviewed* [online]. [cit. 4.2.2023]. Dostupné z: <https://thequietus.com/articles/26832-ellen-arkbro-interview>

tvorbě věnuji v kapitol 3. 1. 2, zde rozebírám pouze album *All Thoughts Fly*, které vykazuje prvky dronové hudby.

Diskografie:

Singing from the Grave (2010)

Ceremony (2013) - na tomto albu se poprvé objevují varhany, nejedná se však o typicky dronovou hudbu

The Miraculous (2015) - ditto

Dead Magic (2018) - ditto

All Thoughts Fly (2020)

All Thoughts Fly (2020)

Poslední vydaná nahrávka Anny von Hausswolff je instrumentální a hraná pouze na varhany – tím se tedy výrazně liší od předchozích. Natáčelo se na varhany v kostele Örgryte New Church v Gothenburgu.²² Jedná se o švédskou repliku nástroje z dílny Arpa Schnitgera ve ¼-koma středotónovém ladění (největší varhany na světě v tomto ladění). Nástroj navrhl Henk van Eeken a byl postaven v roce 2000. Dispozice: <https://www.gu.se/en/music-drama/study-here/music/the-north-german-baroque-organ>

Album je inspirované zahradami Sacro Bosco, které leží v italském Bomarzu. Má meditativní charakter založený spíše na repetitivnosti než na stálých, strukturálně zajímavých tónech a zvucích. V některých skladbách se dokola staticky a rozvázně opakuje krátký harmonický úsek, který se v průběhu času začne obměňovat (*Theatre of Nature*, *Dolore di Orsini* a další), v jiných se objevují rychlé ostinátní figurace v pomalých harmonických změnách připomínající tvorbu Philipa Glasse (skladba *All Thoughts Fly*). Oproti výše zmíněným Malone a Arkbro jsou skladby přístupnější – mají vývoj a nesoustředí se tolik na staticnost a na práci s témbrem a frekvencemi.

K živému provedení skladeb jsou zapotřebí varhany s mechanickou trakturou – autorka využívá efektů pomalého stisku/pouštění kláves a regulace přívodu vzduchu do píšťal.

K poslechu: <https://annavonhausswolffsl.bandcamp.com/album/all-thoughts-fly>

Lawrence English (*1976, Austrálie)

Australský skladatel, hudební experimentátor a zakladatel hudebního vydavatelství Room40 Lawrence English se ve své tvorbě věnuje především ambientní hudbě, ve které je jednou z nejvýraznějších osobností současnosti. Pracuje jak se zvuky vytvořenými elektronicky, tak i s

²² DÓD, 2020, *Anna von Hausswolff: All Thoughts Fly* [online]. [cit. 5.12.2022]. Dostupné z: <https://www.hisvoice.cz/anna-von-hausswolff-all-thoughts-fly/>

tzv. field recording – tedy zvuky nahranými mimo studio, jako jsou přírodní jevy nebo běžná lidská činnost, které můžeme slyšet všude kolem nás.²³

English použil zvuk varhan ve svých ambientních nahrávkách již dříve (**Wilderness of Mirrors, 2017 a Cruel Optimism, 2017**), zvuk je ale zakomponovaný do mnohohrstevné plochy a slouží spíše k vytvoření barvy. Výraznější roli hrají varhany na nahrávce **Lassitude (2020)**, která byla vytvořena na nástroj v budově The Old Museum v Brisbane (William Anderson, 1890). Varhany mají mechanickou trakturu, která částečně umožňuje práci s tlakem vzduchu. Právě s těmito vlastnostmi se zde English snaží pracovat a velmi pozvolnými změnami vytváří dlouhé zvukové plochy. Co se práce s možnostmi mechanických varhan týče, velice zajímavá je jeho nahrávka **Observation of Breath (2021)**, kde je práce s tlakem vzduchu a pozvolným stlačováním kláves zřetelnější. Englishovi se podařilo dosáhnout ojedinělé palety zvuků, která do velké míry připomíná elektronickou hudbu, a to bez výrazných postprodukčních úprav. S varhanami pracuje i na nejnovější nahrávce, kterou vydal společně se Scottem Morganem (pseudonym Loscil). Jak už napovídá název **Colours of Air (2023)**, hudebníci se zde snaží navodit atmosféru podle „barvy“ skladby. Žánrově spadá pod ambientní hudbu.

Lassitude:

<https://lawrenceenglish.bandcamp.com/album/lassitude>

Observation of Breath:

<https://lawrenceenglish.bandcamp.com/album/observation-of-breath>

Hildur Guðnadóttir (*1982, Island)

Hildur Ingveldardóttir Guðnadóttir je islandská hudebnice a skladatelka, známá především pro svoji tvorbu filmové hudby. Pochází z hudební rodiny. Vystudovala klasickou hru na violoncello, ale během své dosavadní kariéry koncertovala především s neklasickými hudebními projekty – Animal Collective, Sun O))), Pan Sonic a další. Tvorbě pro film se začala věnovat od roku 2011, ve svém portfoliu má například snímky Mary Magdalene (2018), Joker (2019) nebo seriál platformy HBO Černobyl (2019). Je první ženou, která získala Cenu Akademie (Oscara) za hudbu k filmu, dále získala dvě Grammy, Emmy Awards a mnoho dalších cen.²⁴

Guðnadóttir se věnuje varhanám ve svém díle Nacre, které složila v roce 2009 pro experimentální festival Skanu mezs konající se v lotyšském městě Riga. Jedná se o téměř 50 minut dlouhou kompozici složenou z dlouhých dronových ploch.

²³ Osobní webové stránky Lawrence English [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.lawrenceenglish.com/about/>

²⁴ Osobní webové stránky Hildur Guðnadóttir [online]. [cit. 10.1.2023]. Dostupné z: <https://www.hildurness.com>

K poslechu: <https://www.youtube.com/watch?v=swLgNdFAfJ8>

Sarah Davachi (*1987, Kanada)

Sarah Davachi je kanadská hudební vědkyně a skladatelka, zabývá se především elektroakustickou a minimalistickou hudbou. Vystudovala obor Electronic music and recording media na Mills College v Oaklandu, USA. Její tvorba vzbuzuje ohlas především na experimentální scéně, těžištěm jsou kompozice kombinující elektroakustické elementy se zvuky elektronických syntezátorů. Stejně jako výše zmíněné tvůrkyně, i ona pracuje s rozsáhlými hudebními plochami, které se soustředí na tón, texturu zvuku a práci s frekvencemi.²⁵

Davachi koncertuje kromě kostelů a katedrál i na méně obvyklých místech, třeba v lapidáriích, tunelech či jiných industriálních prostředích. Do koncertů zapojuje co nejméně vizuální složky – snaží se vystupovat v co největší tmě, aby se posluchači mohli soustředit pouze na samotnou hudbu.

Diskografie Davachi je poměrně obsáhlá, proto zde zmiňuji pouze nahrávky, na kterých figurují varhany. Tituly uvádím s nástrojovým obsazením skladeb jednotlivých alb:

- *The Untuning of the Sky* (2013) – ARP Odyssey, Buchla 100, Korg PS-3300, Sequential Circuits Pro-One, Mellotron M400, harmonium
- *August Harp* (2014) – Buchla 100, Buchla 200, Buchla Music Easel, EMS VCS3, Sequential Circuits Pro-One, violoncello, flétna, harmonium, lidský hlas
- *Barons Court* (2015) – ARP String Ensemble, Buchla 200, Buchla Music Easel, EMS Synthi AKS, Sequential Circuits Prophet 5, Steiner-Parker Synthacon, harmonium
- *All My Circles Run* (2017) – klavír, varhany, violoncello, housle
- For Harpsichord/For Pipe Organ and String Trio* (2018) – cembalo, varhany, smyčcové trio
- *Let Night Come On Bells End the Day* (2018) – Mellotron, EMS Synthi AKS & Steiner EVI, elektrické varhany, akustický klavír
- *Gave In Rest* (2018) – příčná flétna, Mellotron, varhany, klavír, lidský hlas, kontrabas, zobcová flétna, housle
- *Pale Bloom* (2019) – varhany, klavír, kontratenor, housle, viola da gamba
- *Gathers* EP (2020) – cembalo, varhany, klavír, Mellotron, Korg CX-3, EMS Synthi AKS
- *Cantus, Descant* (2020) – varhany, klavír, Mellotron, hlas, smyčce
- *Antiphonals* (2021) – Mellotron, Korg CX-3, varhany, cembalo, klavír, ARP Odyssey, kytara, housle, hlas

²⁵ Osobní webové stránky Sarah Davachi [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.sarahdavachi.com/about>

Yoshi Wada (1943–2021, Japonsko)

Narodil se v Japonsku, studoval však v New Yorku u La Monte Younga a indského vokalisty Pandit Pran Natha. V roce 1968 se připojil k hnutí Fluxus. Jeho tvorba ve velké míře obsahuje zvukové drony. Při živém provedení byly skladby uváděny ve velmi vysoké hlasitosti, aby byla dobře zřetelná práce s alikvotními tóny. Wada nenahrával klasické kostelní nástroje, ale vyráběl si vlastní verze píšťalových varhan.

Varhany se objevují na nahrávkách **Off The Wall (1985, nástrojové obsazení dudy, píšťalové varhany, perkuse)** <https://yoshiwada.bandcamp.com/album/off-the-wall> a **The Appointed Cloud (1987, nástrojové obsazení dudy, píšťalové varhany, tympany, gong)** <https://yoshiwada.bandcamp.com/album/the-appointed-cloud>.

“Bylo by přesnější přemýšlet o Wadovi spíše jako o sochaři než skladateli, protože jeho hudba se zdá být zhmotněná, jako dřevo nebo kámen, a také kvůli způsobu, jakým se zvukem zachází. Většina skladatelů pracuje s nápady. V základu se věnují hlavně melodiím, harmoniím, práci s tématy, tonálními řadami a centry, emocionální stránkou věci a dalšími spíše abstraktními věcmi, které mohou být posléze převedeny do zvuku, ale žádná z nich není zvuk samotný. Na rozdíl od toho Wada pracuje přímo se zvukem samotným.”²⁶ — Tom Johnson (z původních poznámek k tvorbě)²⁷

Další příklady:

Robert Curgenvén (*1974, Austrálie)

– **SIRÈNE (2014)** – <https://robertcurgenvén.bandcamp.com/album/sir-ne>

Sunn O))) (1998–současnost, USA)

– **Why Dost Thou Hide Thyself in Clouds? (2008)** –

<https://sunn.bandcamp.com/album/d-mkirke>

Eva-Maria Houben (*1955, Německo)

– **Breath for Organ (2018)** – <https://www.youtube.com/watch?v=ys6JJ1DbFtw>

²⁶ Originál citace: It may be more accurate to think of Wada as a sculptor than as a composer, because his music seems to be a physical reality, like wood or stone, and also because of the way he treats this material. Most composers work with ideas. Their basic interest is in melodies, harmonies, thematic relationships, tone rows, tonal centers, emotional qualities, and other rather abstract things, all of which can then be conveyed in sound, but none of which really are sound. Wada, on the other hand, works directly with the sound itself.

²⁷ Drone Records, profil alba Off the Wall [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.dronerecords.de/album.view.html?album=17596>

Lasse Marhaug (*1974, Norsko) a Nils Asheim (*1960, Norsko)

– Grand Mutation (2007) – nahrávka byla natočena živě, Asheim hraje na varhany, Marhaug ovládá elektronické nástroje, které jsou zesílené reproduktorem umístěným přímo u varhan, aby se oba zdroje zvuků smíchaly v jednu plochu

<https://touch333.bandcamp.com/album/grand-mutation>

Phill Niblock (*1933, USA)

– Music for Organ (2019) –

<https://phillniblock-mm.bandcamp.com/album/music-for-organ>

Éliane Radigue (*1932, Francie)

– OCCAM XXV (2019) –

<https://organreframed.bandcamp.com/album/occam-xxv-2>

Jumalhämärä (1996–současnost, Finsko)

– Resitaali (2013) –

<https://jumalhr.bandcamp.com/album/resitaali> (harmonium)

Giulio Aldinucci (*1981, Itálie)

– Music From Organ (2021) –

<https://npmlabel.bandcamp.com/album/music-from-organ>

Charlemagne Palestine (*1945, USA)

– Schlingen-Blängen (1999) – <https://www.youtube.com/watch?v=XLiFMESBfJ0>

FUJIIIIIIIIIIITA (*1984, Japonsko) (vlastním jménem FUJITA Yosuke)

– iki (2020) Nahráno na varhany o 11 píšťalách, které si sestavil sám umělec

<https://fujita.bandcamp.com/album/iki>

Claire M Singer (Velká Británie)

– Solas (2016)

<https://clairemsinger.bandcamp.com/album/solas-3>

3.3 Elektronická hudba

Elektronickou hudbu lze definovat jako žánr, který pro svůj vznik využívá elektronické nástroje (nástroje, jejichž zdroj zvuku je elektronický) – theremin, syntezátory, samplery, počítačové programy apod. Není tomu samozřejmě tak, že cokoliv, k čemu tyto nástroje využijeme,

můžeme nazvat elektronickou hudbou (například pokud zahrajeme Bachovu fugu na syntezátor, stále je to klasická hudba). Důležité je, aby skladatel už během tvoření stavěl na vlastnostech daných nástrojů a ty byly do určité míry nenahraditelné. Do elektronické hudby spadá i hudba elektroakustická, která pracuje s nahrávkami zvuků, které jsou dále upravované v počítačových programech.

Elektronické nástroje vznikaly už na konci 19. století, první skladby pro ně byly zkomponované ve 20. letech 20. století. Velkým mezníkem byl vznik magnetofonové pásky, díky které mohli skladatelé nahrané zvuky libovolně stříhat, měnit rychlost a směr přehrání. Vedle toho se vyvíjely také nástroje, které dokázaly generovat zvukové vlny pomocí oscilátoru a vytvořit tak úplně novou paletu zvuků – theremin, martenotovy vlny, syntezátory. Tyto nástroje se postupně z akademického prostředí dostaly mezi nezávislé umělce a významně ovlivnily jejich tvorbu a její následný vývoj. Další technologický vývoj nástrojů zde rozebírat nebudu, není to předmětem práce.

V dnešní době je elektronická hudba nejrychleji se rozvíjející žánr, především díky pokroku technologických možností, které se posouvají vpřed neuvěřitelným tempem. Zahrnuje tolik podžánrů, že na jejich vyjmenování bychom potřebovali rozsah několika stran. Pro představu je ale lze rozdělit do 3 větších skupin – jednak je to hudba taneční (tedy její hlavní funkce je taneční doprovod), například podžánry EDM, house, techno, trance apod. Dále je to hudba, jejíž funkce je především vytvářet kulisu, atmosféru, napomáhat relaxaci, například ambientní hudba, downtempo, trip hop apod. A poslední skupinou je hudba poslechová, která často vzniká jako fúze s jinými žánry – zde má svoje zástupce i klasická hudba: Karlheinz Stockhausen, Steve Reich, Pierre Schaeffer a další. Právě v této skupině podžánrů najdeme i zvuk varhan.²⁸

Nils Frahm (*1982, Německo)

Nils Frahm je německý hudebník, skladatel a producent, jehož tvorba je hudebními publicisty často označována jako kombinace klasické a elektronické hudby, přesto asi nejvíce tíhne k ambientu. Frahm nemá klasické hudební vzdělání, jako dítě absolvoval pouze soukromé klavírní lekce. Své zkušenosti nasbíral především praxí, živil se i jako zvukař a studiový producent. Kromě sólové tvorby spolupracoval například s Ólafurem Arnaldsem, píše také hudbu k filmům a divadelním představením.

Při skládání i koncertech využívá opravdu širokou škálu nástrojů – hlavně syntezátory a jiné elektronické nástroje, ale i ty tradiční, jako jsou klavír, smyčce, zpěv nebo právě píšťalové

²⁸ HILLER, Lejaren, *Electronic Music* [online]. [cit. 13.1.2023]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/art/electronic-music>

varhany. Kromě toho si nechává vyrábět na míru alternativy klasických nástrojů (například klavír, který má u každého tónu pouze jednu strunu). Na míru mu byly vyrobeny i varhany mající specifické funkce, které u jiných nástrojů nenajdeme. Podrobněji se Frahmovým varhanám věnuji v kapitole číslo 4.²⁹

Jeho tvorba je rozsáhlá, k roku 2023 vydal přes čtyři desítky alb a EP. Varhany můžeme zaslechnout v těchto nahrávkách:

– Wintermusik (2009) – 3 improvizované skladby pro klavír, celestu a harmonium

<https://nilsfracm.bandcamp.com/album/wintermusik>

– All Melody (2018) – na tomto albu zní Frahmovy na míru vyrobené varhany, které využíval i při tour v roce 2015. Dále také můžeme slyšet harmonium.

Varhany na nahrávce jsou specifické tím, že mají zabudované některé funkce, které můžeme běžně najít u syntezátorů – například arpeggiator nebo sekvencer. Tím pádem to, co na nahrávkách slyšíme, není kompletně zahráné hudebníkem, ale je částečně naprogramované. Frahm se díky těmto funkcím snaží využít varhany jako perkusivní nástroj – skladby Sunson, Kaleidoscope.

<https://nilsfracm.bandcamp.com/album/all-melody>

– All Encores (2019) – album, které zpracovává materiál, který se nedostal na All Melody. Zde můžeme slyšet stejný princip popsaný výše – skladba Artificially Intelligent.

<https://nilsfracm.bandcamp.com/album/all-encores>

– Tripping with Nils Frahm (2020) – nahrávka z koncertu. Varhany se objevují ve skladbách Sunson (již zmíněna výše), Fundamental Values.

<https://nilsfracm.bandcamp.com/album/tripping-with-nils-fracm>

Mobilní píšťalové varhany lze vidět a slyšet také na živých video nahrávkách z roku 2015. Například zde:

<https://www.youtube.com/watch?v=9yk-QjWKBSg>

Björk (*1975, Island)

Celým jménem Björk Guðmundsdóttir je islandská zpěvačka a skladatelka. Její výrazný hudební talent se projevil už v dětství. Svůj debut natočila v 11 letech poté, co ji zástupci vydavatelství Fálkinn slyšeli zpívat na tehdejší jediné islandské rádiové stanici RÚV. Nedlouho poté prošla několika kapelami, které spoluzaložila – punkové Spit and Snot, jazzové Exodus, opět punkoví Tappi Tikarrass, post-punkoví Kuki a konečně rockoví The Sugarcubes. Svě

²⁹ Osobní webové stránky Nilse Frahma [online]. [cit. 13.1.2023]. Dostupné z: <https://www.nilsfracm.com/about/>

první sólové album *Human Behaviour* vydala v roce 1993. Její následná sólová tvorba pokrývá široké žánrové rozpětí a experimentuje s prvky elektronické hudby, alternativního rocku, jazzu, world music a klasické hudby. Během tří desetiletí si dokázala vytvořit svůj osobitý a nezaměnitelný hudební styl. Na projektech spolupracuje s významnými osobnostmi z oblasti literatury, filmu, módy a scénografie. Následuje také trendy v oblasti technologie, což se odráží v její tvorbě. Všechny tyto elementy poté tvoří její živá vystoupení, která jsou do detailu promyšlená. Jedním z jejích posledních projektů k roku 2023 je multimediální performance s názvem *Cornucopia*.

Ve své tvorbě využívá širokou škálu nástrojů. Z těch klasických hlavně smyčce (a to i při koncertech), ale například i méně obvyklou harfu, cembalo, varhany nebo skleněnou harmoniku.

Během živých koncertů využívá Björk malého přenosného nástroje s dřevěnými píšťalami, který zpěvačce vytvořil na míru Björgvin Tomasson (k roku 2023 jediný žijící islandský varhanář).³⁰ Klávesista na něj nehraje přímo, ale ovládá jej z dálky pomocí MIDI kontroleru. Díky tomu je možné na něj hrát nejen přímo, ale i programovat automatické sekvence. Pro představu je to dobře viditelné na videu v čase 0:45:

<https://www.youtube.com/watch?v=DbLscaqSaiY>.

Z tvorby Björk můžeme varhany slyšet v těchto skladbách:

- Homogenic (1997) – skladba *Unravel*
- Biophilia (2011) – skladby *Thunderbolt*, *Dark Matter*, *Hollow*, *Mutual Core*

Jelikož právě v albu *Biophilia* mají varhany v téměř polovině skladeb důležitou roli, ráda bych ho přiblížila více.

Koncept alba *Biophilia* je propojení mezi přírodou, hudbou a technologiemi. Podnětem byla finanční krize roku 2008, kdy chtěl Island situaci řešit prodejem části svých přírodních zdrojů. Björk na situaci reagovala různými aktivitami (založení fondů, benefiční koncerty, petice). Téma se pak promítlo i do právě vznikající nahrávky, především do její textové složky a doprovodných aktivit.

Album bylo vydané též jako aplikace, ve které mohl posluchač najít kromě skladeb i notové zápisy, animace, texty písní, video hry nebo také úvodní řeč namlouvanou Davidem Attenborough.

³⁰ ZWERENZ, Milena, *Meet Björgvin Tomasson, Iceland's first and only pipe organ builder* [online]. [cit. 10.1.2023]. Dostupné z: <https://www.friendsoffriends.com/profiles/meet-bjorgvin-tomasson-icelands-first-and-only-pipe-organ-builder/>

Kromě varhan postavených na míru vznikly pro album i kuriózní nástroje jako Teslův transformátor, “kyvadlová harfa”, Gamelesta (spojení celesty a gamelanu) nebo nástroj s názvem Sharpsichord.³¹

Album bylo nominováno mimo jiné i na 2 ceny Grammy, z nichž jednu získalo.

Nyní ke skladbám, kde můžeme slyšet varhany. Informace čerpám mimo jiné z aplikace a textů muzikoložky Nikki Dibben, které byly k albu vytvořeny.

Thunderbolt – skladba vzdává hold bouři a bleskům jako jedné z nejmocnějších přírodních složek. Ostatně blesk můžeme, podle tvrzení Björk, slyšet i na nahrávce ve formě basové linky vytvořené pomocí Teslova transformátoru. Varhany znějící v prázdných paralelních kvartách mají evokovat duchovní hudbu a podpořit tak prosebný text, aby byla v “jednotném spojení” s mocnými přírodními silami v touze po zázracích (citováno ve volném překladu).

Dark Matter – inspirovaná propojením dechu, lidské duše a kosmu. Původní řecký název skladby zněl Pneuma, tedy dech života. Instrumentace zde má podpořit symboliku vzduchu – zpěv i varhany jsou poháněné právě tímto elementem. Skladba nemá text, zpívané slabiky nepochází z žádné řeči. Chybí i pravidelná pulzace nebo taktování, což evokuje obrovský a prázdný prostor.

Hollow – skladba je inspirovaná tématem předků a DNA, jež se odráží v textu. Instrumentace skladby je prostá – pouze varhany a zpěv, v druhé polovině se objeví elektronická rytmická složka. Zpěv využívá zvukových efektů, díky kterým zní Björk “násobně” – jako by zpívala celá generace žen jednoho rodu. Varhany dodávají skladbě pulz ve formě 17 akordů dlouhé sekvence.

Mutual Core – v textu skladby se objevuje metaforické přirovnání lidských vztahů k Zemi a procesům, občas třesutým, mezi jejími tektonickými deskami. Sloky skladby mají mírný až ponurý charakter, předtaktí 5/4 a mollovou tonalitu, která vždy před refrémem přejde do durové. Klidný a stálý zvuk varhan zde vytváří přímý kontrast s následným výbušným refrémem podpořeným beaty taneční elektronické hudby v taktu 2/4. Nálady těchto dvou ploch přímo korespondují s textem skladby.

Celé album je k poslechu například zde: <https://spoti.fi/3CXxOr1>

³¹ SAEED, Abdullah, 2012, *A Guide To Björk's Custom Biophilia Instruments* [online]. [cit. 10.1.2023]. Dostupné z: <https://www.vice.com/en/article/eza747/a-guide-to-björks-custom-ibiophilai-instruments>

K profilu této umělkyně bych ještě ráda dodala citaci z rozhovoru s ní:

„Od pěti let jsem chodila do školy, a pak, když mi bylo dvanáct nebo třináct, jsem studovala muzikologii a jeden islandský skladatel a učitel mě seznámil se Stockhausenem. Vzpomínám si, že jsem ve škole platila téměř za bojovnici a podivínku se skutečnou vášní pro hudbu, ale proti všemu tomu retru včetně Beethovena, Bacha a jiných. Většinu z toho tvořila frustrace ze školní posedlosti minulostí. Když jsem poznala Stockhausena, ulevilo se mi. Konečně někdo, kdo mluvil mým jazykem. Stockhausen říkal věci jako: ‚Měli bychom poslouchat ‚starou‘ hudbu jeden den v roce a ostatních 364 dní novou‘. Tak jako jsme si prohlíželi fotoalbum, když jsme byli děti. Když se díváte na stará alba příliš často, ztratí svou přitažlivost. Začnete si dopřávat něco, co nemá smysl, a přestanete se starat o přítomnost. A takhle se díval na všechny, kteří byli posedlí starou hudbou. Pro dítě mé generace, kterému bylo v té době dvanáct, to bylo úžasné, protože v tu samou dobu jsem poznala elektronickou hudbu skupin, jako byli Kraftwerk a DAF.“³²

Tomáš Hrubíš (*1984, ČR)

Tomáš Hrubíš je především českým výtvarníkem a výtvarným pedagogem. V oboru hudby je samoukem, a to jak na klavír, tak i v oblasti elektronické hudby. Jeho velkou inspirací je Filip Topol, již zesnulý zpěvák uskupení Psí vojáci, díky kterému začal tvořit hudbu v rámci brněnské scény.³³ Hrubíš vydal již tři alba – **Tlecí doba (2016)**, **Raport (2017)** a **Prismatic (2022)**. Tlecí doba je album skládající se z klavírních kompozic doplněných o vokál, případně saxofonový part. Album Raport opět pracuje s klavírem, ale z velké části také s terénními nahrávkami. Již zde se také poprvé objevuje zvuk harmonia. Poslední album Prismatic je pak postavené na kostelních varhanách a syntezátorech. Všechna tři alba vyšla u respektovaného vydavatelství Polí5.

Prismatic je výsledkem Hrubíšova zkoumání možností varhan a syntezátorů. Z mládí má varhany hluboce spojené s chrámovou hudbou (jeho předkové hráli na mších a vedli chrámové sbory, varhany se vybral kvůli osobnímu vztahu k tomuto nástroji), ale na tomto albu bylo jeho záměrem se od duchovního rozměru úplně oprostít – varhany zde tedy nemají žádný symbolický význam, Hrubíš se především snaží dát hlasu varhan jiný kontext a zkoumat jejich zvukové možnosti mimo zažité stereotypy.

Kompozice se skládají hlavně z vrstvených atmosférických ploch syntezátorů a varhan, které se plynule přelévají. Klidná ambientní hudba je podpořená občasnými figuracemi a samplováním zvuků. Nahrávky oživují bicí nástroje, trubka a harmonium.³⁴

³² BJÖRK, 1996, časopis Dazed & Confused č.23 – rozhovor *Björk meets Karlheinz Stockhausen*, str. 42, dostupné i online: <https://www.bjork.fr/Dazed-Confused-no23>

³³ Zajímavost: Filip Topol (kromě působení v kapele Psí vojáci) studoval soukromě varhany u varhanice Jaroslavy Potměšilové. Oblíbený a hojně navštěvovaný byl jeho pravidelný koncert v rámci mikulovského festivalu Eurotrialog, kde hrál své skladby. Záznam koncertu z roku 2007 vydala na albu instituce Knihovna Václava Havla.

³⁴ TESAŘ, Milan, 2022, pořad *Jak se vám líbí – Tomáš Hrubíš o albu Prismatic* (rádio Proglas) [online]. [cit. 14.1.2023]. Dostupné z: <https://hudba.proglas.cz/noklasik/alternativni-hudba/jak-se-vam-libi-tomas-hrubis-o-albu-prismatic/>

Varhanní nahrávky byly pořízeny v kostelích sv. Martina ve zdi v Praze, Panny Marie de Sale v Jičíně a sv. Máří Magdalény v Kunčicích pod Ondřejníkem. Produkci alba měl na starosti Tomáš Vtípil.

K poslechu zde: poli5.bandcamp.com/album/prismatic

Projekt Trans Organic (2019-současnost, ČR)

Trans Organic je hudební projekt sourozenců Tomáše Reindla a Markéty Schley Reindlové. Propojuje kostelní varhany s elektronikou a neobvyklými nástroji jako jsou indické bubny nebo didgeridoo. Toto spojení vychází ze zájmů, na které se oba sourozenci soustředí. Schley Reindlová je varhanice a špičková interpretka, momentálně žijící a působící v Německu. Reindl je skladatel a multi-instrumentalista. Kromě oboru Skladba na HAMU absolvoval i studium hry na indická tabla u Sanju Sahai. Skládá hudbu na pomezí mnoha žánrů a nejčastěji ho můžeme vidět na koncertech jeho projektu OMNION, se kterým vystupoval třeba i na Colours of Ostrava.

Projekt Trans Organic využívá kromě akustických nástrojů i interaktivní elektroniku – technologii zpracování zvuku v reálném čase. Tato technologie umožňuje například zachycení, zmrazení nebo granulaci znějícího zvuku a dokáže s ním následně pracovat – třeba ho přetvořit v ambientní plochy, které se poté prolínají s živě hranou hudbou. Tato technika je dobře slyšet například ve skladbě Kabel-Age, kde pracuje s mluveným slovem. V novějších skladbách se též objevuje odkaz na Gregoriánský chorál.³⁵

Performance k roku 2023 doplňuje vizuální složka, kterou má na starosti Iveta Kratochvílová pod pseudonymem Bionic. Projekt je stále poměrně nový a koncertní programy jsou doplňované o klasické varhanní kompozice skladatelů M. Kabeláče, A. Pärta, P. Ebena a dalších.

Projekt ještě nevydal žádnou oficiální nahrávku. Příklady živých záznamů skladeb jsou k poslechu třeba zde: <https://soundcloud.com/tomas-reindl>

Ráda bych tu zmínila ještě jeden český projekt, který sice není elektronický, ale svojí tvorbou zkoumá zvukové možnosti. **Irena a Vojtěch Havlovi** skládají především pro viola de gambu, violoncello, klavír a zpěv. Nově ale začali zapojovat i varhany – například v nahrávce z roku 2022 Saving One Who Was Dead / Little Crusader.

³⁵ Osobní webové stránky Tomáše Reindla [online]. [cit. 14.1.2023]. Dostupné z: <http://www.tabla-tom.com/Trans-organic.html>

K poslechu zde: <https://havlovi.bandcamp.com/album/saving-one-who-was-dead-little-crusader>

3.4 Filmová hudba

Myslím, že zařazení kapitoly o filmové hudbě je podstatné, protože je to další ze způsobů, jakým se varhanní zvuk dostává k širokému okruhu lidí, kteří by si jinak varhanní hudbu neposlechli.

Varhany se ve filmové hudbě objevují překvapivě často. Proč tomu tak je? Ve svých počátcích byl film vytvářen pouze jako pohyblivý obraz bez zvuku – neumožňovaly to tehdejší možnosti technologie. Proto byly do divadel umísťované klavíry nebo varhany, tzv. theatre organ, na které hudebníci hráli během promítání – buď podle notového zápisu nebo improvizovaně podle atmosféry filmu. *(Theatre organ jsou rozšířené především v USA. Obvykle mají několik manuálů a mnoho rejstříků, hrací stůl má tvar podkovy. Často disponují rejstříky, které ovládají melodické i perkusivní bicí nástroje. Záměrem je zvukově napodobit velký orchestr. Vzhledově jsou výrazně zdobené nebo barevné. Kromě divadel jsou umísťovány do sportovních arén, obchodních center a soukromých rezidencí. Můžeme najít jak píšťalové, tak elektrické.)*³⁶ Dodnes známým počinem z tohoto období je hororový snímek Fantom opery z roku 1925, kde varhany zní právě v dramatickém momentu odhalení maskované tváře padoucha. Tento motiv, kdy jsou varhany použité ve scénách záporných postav či při napínavých scénách, se dodnes objevuje ve filmech poměrně často.

Níže uvádím příklady filmové hudby, kde lze varhany slyšet. Jedná se jak o sólovou tvorbu, tak i orchestrální. Samozřejmě existuje ještě spousta dalších filmových kompozic s varhanami, které zde nejsou uvedené.

Příklady jsou uvedené ve formátu Název (rok uvedení) – skladatel, poznámky.

Sunset Boulevard (1950) – Franz Waxman

Den, kdy se zastavila Země (1951) – Bernard Herrmann

Vertigo (1958) – Bernard Herrmann

Cesta do středu Země (1959) – Bernard Herrmann

³⁶ The Cinema Organ Society, 2023, *What is a Cinema Organ?* [online]. [cit. 28.1.2023]. Dostupné z: <https://www.cinema-organs.org.uk/information/what-is-a-cinema-organ/>

Tajuplný ostrov (1961) – Bernard Herrmann

El Cid (1962) – Miklos Rosza, "Final Battle Scene"

Pád říše římské (1964) – Dimitri Tiomkin

Do nitra Planety opic (1970) – Leonard Rosenman, "Hail the Bomb"

Generál Patton (1970) – Jerry Goldsmith

The Omega Man (1971) – Ron Grainer

Kmotr (1972) – Nino Rota, scéna křtu

King Kong (1976) – John Barry

Posedlost (1976) – Bernard Herrmann

Tron (1982) – Wendy Carlos, závěrečné titulky, nahrávka varhaníka Martina Neery vznikla v Royal Albert Hall

Batman (1989) – Danny Elfman

Batman se vrací (1992) – Danny Elfman

Interview s upírem (1994) – Elliot Goldenthal, "Théâtre des Vampires"

Dracula: Dead and Loving It (1995) – Hummie Mann, El Choclo

Beauty & The Beast - The Enchanted Christmas (1997) – Michael Starobin, "Forte, the evil pipe organ"

Za přední linií (1997) – Mychael Danna, nahráno v budově Slovenského rozhlasu

Dům na Haunted Hill (1999) – Don Davis

Ospalá díra (1999) – Danny Elfman

Mise na Mars (2000) – Ennio Morricone, "Towards The Unknown"

Dracula (2000) – Marco Beltrami

Sestra Mary to všechno vysvětlí (2001) – Philippe Sarde, "Praise my soul"

Piráti z Karibiku: Truhla mrtvého muže (2006) – Hans Zimmer, "The Kraken", "Davy Jones"

Interstellar (2014) – Hans Zimmer, nahráno na varhany Harrison & Harrison v London's Temple Church

Transformers: Poslední rytíř (2017) – Steve Jablonsky

Mezi české počiny využití varhan ve filmové hudbě patří třeba aktuální dokumentární snímek **Nová šichta (2020)**, ke kterému složila hudbu Eliška Cílková (*1987). Kostelní varhany zde mají napodobit zvuk hučení dolu, jak uvádí autorka:

„Autorská hudba k Nové Šichtě je složena na kostelní varhany,“ říká skladatelka Eliška Cílková. „Během procesu hledání správného zvuku a tónu jsem vycházela z toho, že nejhlubší (a zároveň největší) píšťaly varhan znějí v určitých rejstřících nevšedně a vydávají zvuk podobný syntetickému hučení dolu. Mým záměrem bylo vytvořit hudbu minimalistickou, která by umožnila nacítní se na hlavní postavu a její vnitřní svět.“

„Zaujalo mě, že v době, kdy Tomáš pracoval v dole, byl zvyklý chodit jako technik i několik hodin sám a pěšky temnými šachtami, někdy zcela po tmě. Tento aspekt mi přišel velice lidský a duchovní, podobně jako je pro mě i zvuk varhan. V některých scénách filmu jsem s varhanami ale pracovala tak, aby zaznívaly jejich rejstříky v dlouhých plochách a divák nemusel přemýšlet nad tím, jestli slyší zvuk prostředí, anebo komponovanou hudbu. Jinde zaznívají klasické skladby. Práce na skládání trvala i s postprodukcí necelý půl rok.“³⁷

3.5 Využití varhan v živém provedení skladeb

Poslední podkapitola bude rozsahem velice krátká. Chtěla bych v ní pouze poukázat na příklady, kdy varhany v originální nahrávce umělce nebo kapely nezní vůbec nebo je použitý

³⁷ Redakce FM Magazine, 2021, *Nová šichta a kostelní varhany* [online]. [cit. 14.1.2023]. Dostupné z: <https://www.fullmoonzine.cz/Zpravy/nova-sichta-a-kostelni-varhany>

syntetický zvuk, ale při živém provedení figurují klasické píšťalové varhany. Ve většině případů se jedná o výjimečné provedení skladby dané hlavně tím, že se hudebníkům naskytla možnost hrát v prostoru, který nástrojem disponuje.

Jak už jsem psala, jsou to pouze příklady – podobných případů se určitě uskutečnilo daleko více, některé třeba ani nebyly zaznamenané. Abyste si nahrávky mohli srovnat, přikládám odkazy jak na videa z koncertu, tak i na původní skladbu nahranou ve studiu.

Bonobo – Otomo

Živě (2022): <https://www.youtube.com/watch?v=xMEdqx3MdZA>

Nahrávka (2022): <https://www.youtube.com/watch?v=MLP487SE2Mg>

Wild Beasts – Wunderlust

Živě (2014): <https://www.youtube.com/watch?v=LUwVD6nQ6pM>

Nahrávka (2014): <https://www.youtube.com/watch?v=9IIbbFIQTKI>

Florence + The Machine – Shake It Out (v nahrávce můžeme slyšet harmonium)

Živě (2018) (video je pouze amatérské, ale pro ilustraci dostačující):

<https://www.youtube.com/watch?v=Sprk7W1eliA>

Nahrávka (2011): <https://www.youtube.com/watch?v=WbN0nX61rls>

Low – speciální koncertní set vlastní tvorby v neobvyklém obsazení varhany-zpěv (občas samplované bicí) pro festival Organ Reframed

Živě (2017) (video je opět pouze amatérské):

<https://www.youtube.com/watch?v=luEaSAH1EEI>,

<https://www.youtube.com/watch?v=PdVKReeDDrY>

Highasakite – Since Last Wednesday

Živě (2014): https://www.youtube.com/watch?v=-KBy_nAmTCo

Nahrávka (2014): <https://www.youtube.com/watch?v=1GZHB0v7y6w>

Ancestors – Into the Fall, Release

Živě (2020): <https://www.youtube.com/watch?v=8GidJAegmY4&t=308s>,

<https://www.youtube.com/watch?v=iezb2Up4UOQ>

Nahrávky (2018):

https://open.spotify.com/album/5gWycJLVfdSFcDYGU5lvP2?si=pX_M3mM1QmqHRxqrFPJRXw

Pink Floyd – Celestial Voices

Živě (1969, video pouze ze zkoušky):

<https://www.youtube.com/watch?v=ZzyZ1IRMBIU>

Nahrávka (1969): <https://youtu.be/IW2TslVcpWU?t=435>

Do této kapitoly patří i velmi aktuální koncertní série, kterou připravuje Atrium na Žižkově, projekt příspěvkové organizace Za Trojku (Praha 3). Nese název **The Organists** a má za cíl představit tvorbu umělců české alternativní scény upravenou do podoby, ve které budou hrát hlavní roli místní varhany (Rieger-Kloss, 1984, 2 manuály). Série bude zahájena 27. 4. 2023 koncertem Ireny a Vojtěcha Havlových, dále se představí například Never Sol, Lazer Viking nebo Bariel & TMA.

4 Nové technologie a budoucnost stavby varhan

Jak už bylo popsáno výše, někteří z umělců využívali klasický zvuk varhan, ale nástroj si nechali vyrobit na míru kvůli specifickým technologickým požadavkům nebo nahrávali na nástroji, který měl inovativní možnosti ovládní. Níže bych ráda uvedla podrobněji příklady těchto nástrojů.

Lze spekulovat, jestli se v dalších letech bude stavba varhan přizpůsobovat novým požadavkům tvůrců. Objevují se ale projekty, které toto za cíl již mají.

Jednou z poměrně nových funkcí nástroje je možnost regulovat sílu proudění vzduchu do píšťal, a to jak do všech najednou, tak i do vybraných (tzn. část rejstříků má standardní proudění vzduchu a část regulované zároveň). Díky této funkci lze ovládat dynamiku i jiným způsobem, než jen změnou rejstříků nebo žaluziemi. Navíc se zde otevírají bezbřehé možnosti práce s mikrotonalitou.

Jedním z nástrojů, které touto funkcí disponují, jsou čtyř manuálové varhany v koncertní síni **Radio France v Paříži**. Byly postavené významným varhanářem Gerhardem Grenzingem v letech 2013-2015 a na jejich vzniku se podíleli přední francouzští varhaníci (Olivier Latry, Michel Bouvard, François Espinasse a další). Jejich podrobnou dispozici si můžete prohlédnout v soupisu zde:

<https://grenzing.com/RadioFrance/informacion.html>

Významným projektem, co se týče pohledu do budoucnosti, jsou varhany koncertní síně **Studio Acusticum ve švédském městě Piteå**. Samotné Studio Acusticum bylo uvedeno do provozu roku 2007 a je specifické svým pohyblivým stropem (s rozsahem 5 m nahoru/dolů) a snímatelnými závěsy, které významně ovlivňují akustiku sálu včetně dozvuku. Toto variabilní nastavení vzniklo především z důvodu různých akustických potřeb jednotlivých hudebních epoch – každá hudba zní nejlépe v prostoru, pro který byla ve své době napsána.³⁸ Prostor je součástí místní hudební školy.

Vize pro pojetí varhan byla pak stejně nadčasová, jako sál samotný. Ostatně se jim přezdívá *Organ of the Future*, tedy v překladu varhany budoucnosti. Přiblížím je tedy o něco podrobněji. Nástroj postavil německý varhanář Gerald Woehl, dokončený byl v roce 2012. Jedním z původců konceptu tohoto nástroje byl světově uznávaný švédský varhaník Hans-Ola Ericsson, který v té době učil na místní Piteå School of Music. Myšlenkou je, aby byl tento jeden nástroj schopný poskytnout špičkové podmínky jak pro tradiční hudbu z různých historických období

³⁸ Lulea University of Technology, 2013, *Studio Acusticum – the university's concert hall* [online]. [cit. 12.2.2023]. Dostupné z: <https://www.ltu.se/ltu/Kontakta-oss/Pitea/Musikhogskolan/Studio-Acusticum-universitetets-konsertsal-1.123549?l=en>

a zemí původu, tak i pro moderní inovace, které budou inspirovat ke zvukovým experimentům 21. století. Podrobněji varhany přibližuje sám Ericsson zde:

<https://www.youtube.com/watch?v=i2K00OyMfxk>

Nástroj je rozdělen do šesti sekcí:

- Hauptwerk (Manuál I)
- Positiv (Manual II, ideální pro německou literaturu)
- Récit (Manual III, ideální pro francouzskou literaturu)
- Solo (Manual IV)
- Cornetwerk (nemá přiřazený jeden pevný manuál)
- Pedál

Kompletní dispozici lze nalézt zde:

<https://www-cs-faculty.stanford.edu/~knuth/acusticum-stops.txt>

Dispozice varhan mimo jiné obsahuje třeba i 64 stop dlouhý Infrabaß nebo sekci bicích nástrojů.

Jednou z nových funkcí varhan je, jako už u výše zmíněných, možnost regulace intenzity přívodu vzduchu do píšťal, zde tzv. Sperrventil. Jak to na těchto varhanech zní v praxi lze dobře slyšet na videu:

<https://www.youtube.com/watch?v=EFWL-dwGKyU> Nástroj umožňuje celkem 5 různých způsobů výběru píšťal k regulaci vzduchu (viz rejstříky č. 96–100).

Další poměrně zajímavou funkcí je tzv. Harmonics Division. Tato sekce píšťal pracuje s alikvotními tóny. Cílem je, aby se při plném použití této "Harmonické sekce" rozezněla s každým tónem celá jeho harmonická řada. Zároveň by mělo být možné nastavit nástroj tak, aby zněly pouze vybrané alikvoty z této řady, což bude vytvářet nové zvukové barvy. Jak tvůrci v počátku projektu tvrdili, tento nástroj má být jakýmsi mostem mezi akustickým a elektronickým zvukem varhan. Bohužel jsem ale nedohledala konkrétnější informace ani ukázkou využití této sekce v praxi.

Podle dostupných informací by se mělo dát na nástroj hrát i distančně – předpokládám, že díky rozhraní MIDI. K tomuto jsem ale bohužel také nenašla podrobnější informace. Jak Harmonics Division, tak funkce MIDI nebyly spuštěny přímo při inauguraci varhan a report z roku 2017³⁹ informuje, že v tu dobu tyto funkce stále ještě nebyly zprovozněny. Je tedy

³⁹ KNUTH, Don, 2017, *The Woehl Organ at Studio Acusticum* [online]. [cit. 17.2.2023]. Dostupné z: <https://www-cs-faculty.stanford.edu/~knuth/oa.html>

otázkou, jestli se to do dnešního dne již podařilo či nikoliv. Nápady jsou to každopádně fascinující.

Varhany z dílny allesblink pro N. Frahma

Nils Frahm využíval varhany hojně na své nahrávce All Melody. Autentický zvuk chtěl zachovat i při svých živých vystoupeních, proto si nechal postavit varhany na míru. Překvapivě neoslovil žádného varhanáře, ale vybral si německý projekt allesblinkt, za kterým stojí experimentátor Benjamin Maus. Studio allesblinkt vytvořilo různé umělecké instalace, například světelnou sochu, která reflektuje náladu města; zařízení, které dokáže přepsat hru na akustický klavír do formátu MIDI; aparát, který vypráví příběhy prostřednictvím kreslení a v neposlední řadě také umělou hvězdu na obloze.⁴⁰

Frahm měl pro varhany jasné požadavky – měly být snadno přenosné a vyhovující logistice klasické tour a musely zapadnout do rozložení mnoha nástrojů na pódiu, což se podařilo velmi dobře (viz Obrázky č. 2 a 3).

Důležité jsou ale i specifické funkce. Varhany se ovládají externím MIDI kontrolerem. Jejich pojetí více připomíná syntezátor – a to například funkcemi arpeggiator (automatický rozklad akordů dle zadaných specifik), “obálka” (rychlost dynamických změn na začátku, v průběhu a na konci hraného tónu) a looper (umožňuje nahrávání, přehrávání a vrstvení dalších frází přes sebe), které jsou pro syntezátory typické. Varhany mají pouze jeden zvukový rejstřík. Proto jsou jeho možnosti rozšířeny ještě o dva ovladatelné měchy, u kterých lze ovládat intenzitu proudění vzduchu a vytvořit efekt tremola. Zvuk varhan je při koncertech amplifikován pomocí mikrofonů, které snímají píšťaly z dálky.⁴¹ Píšťaly a měchy vyrobil německý varhanář Peter Petersohn.

⁴⁰ Webové stránky projektu allesblinkt [online]. [cit. 17.2.2023]. Dostupné z: <https://www.allesblinkt.com/projects/>

⁴¹ Organ, 2014, popis projektu od stavitele [online]. [cit. 17.2.2023]. Dostupné z: <https://www.allesblinkt.com/projects/organ/>

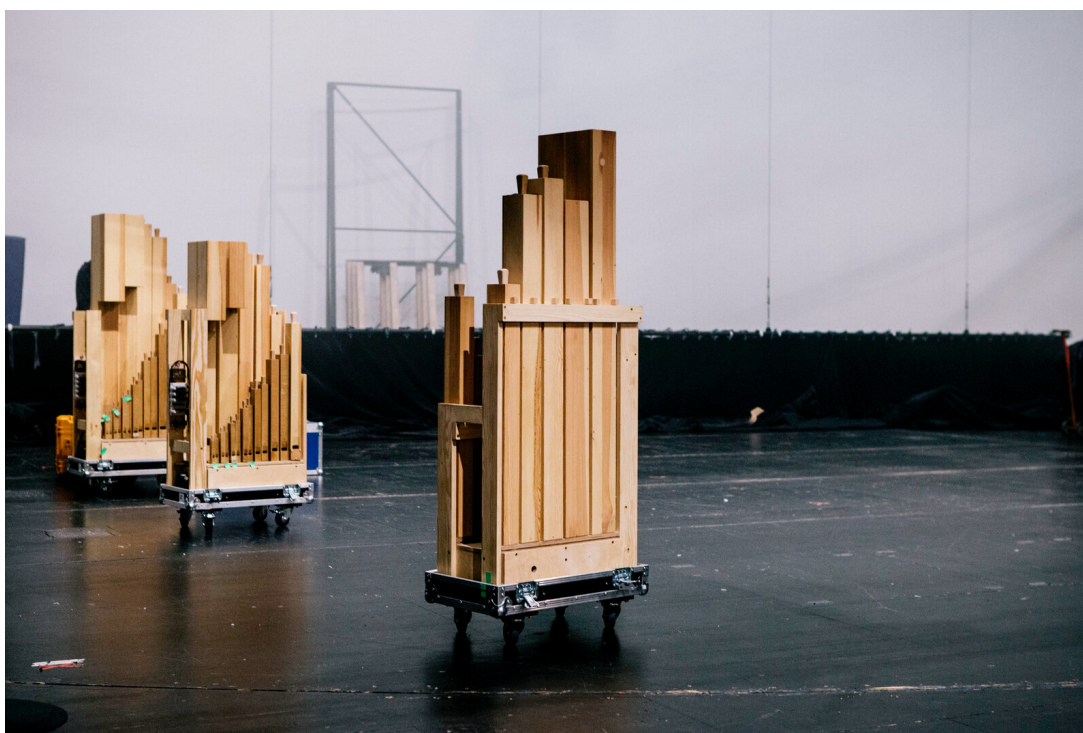

Obrázek č. 1 – ovládací panel, zdroj: <https://www.allesblinkt.com/projects/organ/>

Hra na nástroj je poměrně dobře zachycena na začátku videa:

<https://www.youtube.com/watch?v=SH1-elprvcc>

Jak můžeme vidět, varhany jsou ovládány kontrolerem, který může být automatizován. Umělec na ně nehraje přímo – tedy ne všechny konkrétní noty, které zní.

Obrázek č. 2 – píšťaly jsou umístěné do boxů na kolečkách pro snadný převoz, zdroj: <https://www.allesblinkt.com/projects/organ/>

Obrázek č. 3 – výsledné rozmístění nástrojů při koncertě, zdroj:

<https://www.skiddle.com/news/all/Review-Nils-Frahm-at-Albert-Hall-/25269/>

Podle mého názoru jsou varhany jedním z mála klasických akustických nástrojů, které jsou schopné se napojit na současné technologie a posunout tak své možnosti, a to díky oddělitelnosti hracího stolu od vlastních píšťal, které pak mohou být ovládány netradičními způsoby.

Závěr

Téma *Příklady užití varhan v nonartificiální hudbě* jsem si vybrala jak z osobního zájmu, tak i z důvodu toho, že toto téma zatím nebylo v žádné literatuře nějak podrobněji zpracováno. Pozornost jsem zaměřila výhradně na varhany píšťalové, vynechala jsem jakékoliv elektronické varianty tohoto nástroje. Myslím, že se volba tématu ukázala jako správná. Během bádání se mi podařilo z různých zdrojů shromáždit velké množství materiálu – tedy příkladů, jak uvádí zadání. Ty jsem následně roztřídila a uvedla do kontextu nonartificiální tvorby. Jak výše uvedené příklady dokládají, zvuk varhan zasahuje do široké palety žánrů posledních několika desetiletí a tvůrci k nim přistupují mnoha různými způsoby. V některých případech se tvorba prolíná se současnou klasickou hudbou (především elektroakustickou).

Hlavním cílem této práce bylo vytvořit do jisté míry komplexní přehled příkladů užití varhan mimo artificiální hudbu, který bude sloužit jako výchozí bod pro další zájemce o tuto problematiku nebo bude “zajímavostí” mimo běžnou literaturu pro aktivní varhaníky. V tomto směru se odvážím tvrdit, že byl cíl naplněn. Práce nabízí desítky hodin materiálu napříč hudebními styly (i uměleckou kvalitou), a to včetně odkazů, na kterých je možné si danou tvorbu poslechnout. Zároveň nebylo ambicí dané příklady podrobně analyzovat nebo provádět jakékoliv estetické hodnocení. Zde bych určitě viděla potenciál pro možné rozšíření práce – ať už by šlo o podrobnou analýzu varhanní tvorby některých žánrů (především dronové hudby) nebo podrobnější vhled do problematiky stavby inovativních nástrojů a implementaci nových funkcí, které posunou zvukové možnosti varhan zatím neprobádaným směrem. Jak uvádím v kapitole číslo 4, podobné myšlenky se vyskytly již minimálně před 10-15 lety, přičemž původci byli renomovaní varhaníci a varhanáři. Ono estetické hodnocení bych pak nechala na každém čtenáři, aby si uvedené příklady posoudil individuálně.

I přesto, že výše uvedené příklady mohou vzbuzovat ve varhanickém světě rozporuplné reakce, mají podle mého názoru svůj význam. Za prvé ukazují, že varhany je možné zakomponovat také do jiné tvorby než klasické nebo duchovní a mnoho hudebníků k nim přistupuje jako k inspirativnímu nástroji. Hlavní přínos ale spočívá především v tom, že nástroj popularizují a mohou touto cestou přilákat jak nové posluchače, tak zejména zájemce o hru na varhany a o nástroj samotný. A o to přece spousta varhaníků v dnešní době, i vzhledem k budoucnosti nástroje, usiluje. Nebo ne?

Seznam použitých zdrojů

Odborná literatura

- BLÜML, Jan, *Art rock: stylově žánrový typ a jeho české varianty*, diplomová práce, Univerzita Palackého, Olomouc, 2009
- MACAN, Edward, *Rocking the classics*, Oxford University Press, USA, 1997, ISBN 0-19-509888-9, str. 96
- POLEDŇÁK, WASSERBERGER, MATZNER, *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby: část věcná*, Supraphon, ČSR, 1983, ISBN 02-003-83
- WEIGEL, David, *The Show That Never Ends: The Rise and Fall of Prog Rock*, W. W. Norton & Company, USA, 2017, ISBN 0393242269

Prameny

- BIRCHMEIER, Jason, 2021, *Anna von Hausswolff – biography* [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.allmusic.com/artist/anna-von-hausswolff-mn0002472966/biography>
- BJÖRK, 1996, časopis *Dazed & Confused* č.23 – rozhovor *Björk meets Karlheinz Stockhausen*, str. 42, dostupné i online: <https://www.bjork.fr/Dazed-Confused-no23>
- BOSSO, Joe, 2012, *Jon Anderson talks Yes' Close To The Edge track-by-track* [online]. [cit. 15.1.2023] Dostupné z: <https://www.yesworld.com/2012/12/jon-anderson-talks-yes-close-to-the-edge-track-by-track/>
- Britannica, 2023, *Alternative rock* [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné z: <https://www.britannica.com/art/alternative-rock>
- CAMP, Zoe, 2015, *The Miraculous – album review* [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://pitchfork.com/reviews/albums/21135-the-miraculous/>
- DÓD, 2020, *Anna von Hausswolff: All Thoughts Fly* [online]. [cit. 5.12.2022]. Dostupné z: <https://www.hisvoice.cz/anna-von-hausswolff-all-thoughts-fly/>
- Drone Records, profil alba *Off the Wall* [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.dronerecords.de/album.view.html?album=17596>
- Front Porch Productions, 2023, *Kali Malone – profil* [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://frontporchproductions.org/artists/kali-malone>
- GILLET, Chris, 2018, *The origins of metal and how it found its place in the music industry* [online]. [cit. 6.2.2023]. Dostupné z: <https://www.scmp.com/yp/discover/entertainment/music/article/3072431/origins-metal-and-how-it-found-its-place-music>

- HELLER, Robert, 2019, *Rozhovor The In-Tune-Sound From Way Out: Ellen Arkbro Interviewed* [online]. [cit. 4.2.2023]. Dostupné z: <https://thequietus.com/articles/26832-ellen-arkbro-interview>
- HILLER, Lejaren, *Electronic Music* [online]. [cit. 13.1.2023]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/art/electronic-music>
- KNUTH, Don, 2017, *The Woehl Organ at Studio Acusticum* [online]. [cit. 17.2.2023]. Dostupné z: <https://www-cs-faculty.stanford.edu/~knuth/oa.html>
- Lulea University of Technology, 2013, *Studio Acusticum – the university’s concert hall* [online]. [cit. 12.2.2023]. Dostupné z: <https://www.ltu.se/ltu/Kontakta-oss/Pitea/Musikhogskolan/Studio-Acusticum-universitetets-konsertsal-1.123549?l=en>
- MasterClass, 2021, *Drone Music Guide: A Brief History of Drone in Music* [online]. [cit. 2.2.2023]. Dostupné z: <https://www.masterclass.com/articles/drone-music-guide>
- OPEKAR, Aleš, 2011, *Teorie a dějiny rockové hudby*, [online]. [cit. 11.2.2023]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2011/VH_702a/um/Teorie_a_dejiny_rockove_hudby.pdf
- Osobní webové stránky Hildur Guðnadóttir [online]. [cit. 10.1.2023]. Dostupné z: <https://www.hildurness.com>
- Osobní webové stránky Lawrence Englishe [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.lawrenceenglish.com/about/>
- Osobní webové stránky Nilse Frahma [online]. [cit. 13.1.2023]. Dostupné z: <https://www.nilsfrahm.com/about/>
- Osobní webové stránky Sarah Davachi [online]. [cit. 5.1.2023]. Dostupné z: <https://www.sarahdavachi.com/about>
- Osobní webové stránky Tomáše Reindla [online]. [cit. 14.1.2023]. Dostupné z: <http://www.tabla-tom.com/Trans-organic.html>
- Redakce FM Magazine, 2021, *Nová šichta a kostelní varhany* [online]. [cit. 14.1.2023]. Dostupné z: <https://www.fullmoonzine.cz/Zpravy/nova-sichta-a-kostelni-varhany>
- Rolling Stone, 2013, *Arcade Fire’s Church Recording Studio Up For Sale* [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné z: <https://www.rollingstone.com/music/music-news/arcade-fires-church-recording-studio-up-for-sale-186141/>
- Rolling Stone, 2017, *Arcade Fire’s ‘Neon Bible’: 10 Things You Didn’t Know* [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné z: <https://www.rollingstone.com/feature/arcade-fires-neon-bible-10-things-you-didnt-know-111638/>
- SAEED, Abdullah, 2012, *A Guide To Björk’s Custom Biophilia Instruments* [online]. [cit. 10.1.2023]. Dostupné z: <https://www.vice.com/en/article/eza747/a-guide-to-björks-custom-ibiophilii-instruments>

- TESAŘ, Milan, 2022, pořad *Jak se vám líbí – Tomáš Hrubíš o albu Prismatic* (rádio Proglas) [online]. [cit. 14.1.2023]. Dostupné z: <https://hudba.proglas.cz/noklasik/alternativni-hudba/jak-se-vam-libi-tomas-hrubis-o-albu-prismatic/>
- The Cinema Organ Society, 2023, *What is a Cinema Organ?* [online]. [cit. 28.1.2023]. Dostupné z: <https://www.cinema-organs.org.uk/information/what-is-a-cinema-organ/>
- Webové stránky projektu allesblinkt [online]. [cit. 17.2.2023]. Dostupné z: <https://www.allesblinkt.com/projects/>
- ZWERENZ, Milena, *Meet Björgvin Tomasson, Iceland's first and only pipe organ builder* [online]. [cit. 10.1.2023]. Dostupné z: <https://www.friendsoffriends.com/profiles/meet-bjorgvin-tomasson-icelands-first-and-only-pipe-organ-builder/>
- www.bandcamp.com
- www.youtube.com